

Anmeldelser

Frank Kjørup: Sprog versus sprog. Mod en versets poetik. 416 s. Museum Tusulanums Forlag, København 2003.

I

Traditionen i dansk verslære eller *poetik* går tilbage til 1600-tallets metriske reform og alternationsloven, som indførte den faste syllabo-toniske regulering af tryk og stavelser, der af periodens metrikere og grammatikere blev gjort til kernen i et nyt poetisk særsprog. Den håndfaste formel for det poetiske sprog som metrisk stiliseret afvigelse fra normalsproget forbliver normen for dansk poesi helt indtil efterkrigstiden, hvor modernismen omsider vender bunden i vejret på systemet. På samme grundlæggende prosodiske dualisme mellem metrum og natursproglig rytme hviler den moderne danske verslære fra Arthur Arnholtz' *Dansk verslære I-II* (1966-72) til arvtageren Jørgen Fafners store *Dansk Verskunst* (1989-2000).

Problemet frivers er det ømme punkt i denne teori, funderet som den jo er på en grundlæggende prosodisk modsætning og et oprindeligt musikalsk begreb om poesi, som implicerer oplæsning og fremførelse, med aner tilbage i den reformerte kirkes taktfaste salmesang, som var den pragmatiske baggrund for den metriske reform. Det poetiske sprog undergår naturligvis en række fornyelser i århundredernes løb i trit med at også den litterære reception forandrer sig fra kollektiv sang til individuel (stille)læsning, men grundlæggende forbliver normen den samme. De tidligste forekomster af frivers, hos Goethe og herhjemme Oehlenschläger, var netop »genivers«, dvs. eksklusive unika, der unddrog sig såvel kunstneriske som normalsproglige normer. Til gengæld indfører romantikken og genitiden nogle nye temaer i poetikken, der under indflydelse af heftig filosofisk investering fra den moderne idealisme ændrer sig fra det retorisk-metriske udgangspunkt til den abstrakte kunst- og litteraturfilosofi, som de fleste i dag vil forstå ved betegnelsen poetik.¹

Med friversets generelle gennembrud i det 20. århundrede indtræffer derimod over en bred kam den skelsættende begivenhed: poesien er ikke længere metrisk tællelig, og poetikken er sendt afgørende til tælling. Internationalt fører den modernistiske erfaring til en omfattende nytænkning af verslæren og fornyet undersøgelse af poesiens strukturer, som i den russiske formalisme og den anglosaksiske nykritik bliver til selve grundlæggelsen af den moderne, systematiske litteraturvidenskab og -teori. Herhjemme har problemet derimod aldrig været genstand for en systematisk undersøgelse, hvilket nok både må tilskrives modernismens og friversets relativt sene gennembrud og selve verslærens perifer status og formalismens manglende gennemslagskraft i dansk litteraturvidenskab.

Indenfor de seneste par år har vi dog set en række forsøg på at tage udfordringen op og føre verslæren og -historien ajour. I 2000 udkom Jørgen Fafners længe ventede *Dansk vershistorie 2*, der på det konsekvente teoretiske grundlag af vers-

læren *Digt og form* (1989) førte den deskriptive redegørelse for *Dansk Verskunst* op til 1970, med de åbenlyse problemer det nu indebar.² I 2001 udkom Dan Ringgaards lille verslære *Digt og rytme*, der som titlen antyder forsøgte en teoretisk udvidelse af verslæren med selve dens historiske antipode i og med begrebet rytme. Og som det uden tvivl tungeste bidrag til den aktuelle genoptagelse af poetikken (i den specifikke versifikatoriske betydning af verslære) foreligger nu Frank Kjörups *Sprog versus sprog. Mod en versets poetik*, der såvel teoretisk som empirisk griber fat om det ømme punkt, som det blev klart i Fafners armtag med friverset i sidste del af vershistorien, der med bortfaldet af den metriske stilisering og dermed selve det deskriptive apparats grundlæggende dualisme blev en lidt løs forfaldshistorie om det poetiske sær sprogs undergang og rytmiske sammenfald med »omgangssproget«.³

Kjörups projekt kan siges at gå ud på at genoprette dualismen, polyrytmikken og i sidste ende verslærens relevans vis-a-vis frie vers ved at fokusere på et moment af digtets formdannelse, som forbliver overset i den klassiske verslæres prosodiske optik, nemlig den grafiske stilisering. Ved grafisk eller optisk stilisering forstod Fafner primært marginalfænomener som typografisk variation og decideret visuel poesi,⁴ hvorimod selve verset som grafisk enhed i og med versombrydningen forblev et sekundært følgefænomen eller ikke nærmere analyseret struktursignal. Kjörup zoomer nu ind på denne poesis specifikke form, verset i dets konkrete og oprindelige betydning af (grafisk) *vending* af det sproglige forløb, og denne versifikationens immanente spænding, som den særligt udspiller sig på versgrænsen eller »V-punktet« (s. 26) i og med fænomenet enjambement. Med dette klare og heuristiske fokus udgør afhandlingen et forsøg på en moderne verslære, der til erstatning for den klassiske *prosodiske* dualisme mellem metrum og rytme sætter en ny *grammetrisk* mellem vers og syntaks, heraf titlens *sprog versus sprog*.

II

Det teoretiske grundlag er de russiske formalisters tidlige idéer om poesien som en art »vold« mod sproget og mere modne teoretiseringer over den poetiske form som organisk enhed af form og indhold, særligt Jurij Tynianovs lille udkast til en verssemantik (*Verssprogets problem*, 1924) og Roman Jakobsons evigt aktuelle »Closing Statement: Linguistics and Poetics« (1958),⁵ her præcist perspektiveret til hjemlig kritik (Brostrøms »formen *er* indholdet«) og suppleret med nyere skandinavisk, engelsk og tysk versforskning. Også Fafner forsøgte i en vis fase af sin teoretiske udvikling at forny verslæren med hjælp fra klassisk formalistisk tankegods,⁶ hvormed Kjörups indsats ikke blot er en begivenhed i den hjemlige poetikhistorie, men også i formalismens danske receptionshistorie. I forlængelse af Jakobsons berømte definition af *den poetiske funktion* som *ækvivalensprincipets* projicering fra det sproglige paradigme (*selektionsaksen*) ud i det sproglige forløb (*kombinationsaksen*), i form af fx rim og parallelismer, anskuer Kjörup selve verset som et autonomt formparadigme. Det betyder konkret, at hver enkelt led, ord eller stavelse i et digt ses som udtryk for det grundlæggende versifikatoriske valg {+/- linjeskift}, som i moderne frivers ikke er sanktioneret af metriske forhold, men udgør et verssemantisk valg i sin egen ret. Kjörups videretænkning

af Jakobson er her en original fornyelse af den formalistiske poetik. Af lokale kritikhistoriske forudsætninger for indsatsen må nævnes Thomas Bredsdorff, der i en nylig kritik af strukturalismens statiske strukturbetragtning talte for en mere oplevelsesorienteret, fænomenologisk digtlæsning,⁷ og så selvfølgelig Keld Zerneith, der i sin karakteristik af Emil Aarestrups metriske særpræg i disputatsen *Den frigjorte: Emil Aarestrup i digtning og samtid* (1981) gav en fænomenologisk beskrivelse af enjambementets effekt, som i Kjørups citat kan stå som indgang til problemstillingen, som den rendyrkes i *Sprog versus sprog*:

[Enjambementets] effekt opstår, når en sætningsmening strækkes ud over én verslinje, hvad der forcerer læseren ind i en oplevelsesrytme på tværs af den semantiske betydning. (s. 231)

Kjørups udkast til *en versets poetik* handler netop om denne versets oplevelsesmæssige *forceren*, som præcis er »Enjambementets *force*« (s. 230), og som i forlængelse af de russiske formalisters generelle idéer om det poetiske sprog som »vold«, »deformation« eller ophævelse af sprogets normale transparens gøres til poetikkens »ledende parametriske begreb« (s. 213) og selve »friverskulturens semiotiske sesam« (s. 234). Som illustrativt åbningseksempel på spændingen mellem vers og syntaks og enjambementets semantiske potentialer anfører Kjørup følgende linier fra et af Jens August Schades berygtede *Kællingedigte* (1944):

Klask mig paa Laaret, saa Helvede smælder
Dørene i – vi vil leve i Himlen

Verset siger (først) én ting, sætningen (herefter) noget andet, idet »smælder« retrospektivt skifter betydning fra intransitiv til transitiv. Pointen er imidlertid, at den anden mening ikke suspenderer den første, men at de sameksisterer side om side i digtets totale betydning, som Kjørup herefter i mere traditionel strukturalistisk manér afkoder for de tilhørende, semantiske ækvivalensrelationer mellem »klask« og »smælder« og »Laaret« og »Helvede«. Dog står vi her ikke over for et rent grafisk enjambement, idet linjerne kan siges at realisere en regelmæssig daktylisk slagrække (– v v – v v – v v – v v), hvilket indebærer en katalektspause af en stavelses varighed efter »smælder« og altså en understøttelse af den første mening og den samlede tvetydighed eller interferens. På frivers står versmeningen derimod alene op imod sætningsmeningen. Kjørups kroneksempel er følgende strofe fra Klaus Rifbjergs »Om lidt har vinden lagt sig«, hvor vinden:

gemmer sig diskret bag
bjerget i morgensolen
holdes tilbage i fuglenes struber
eller findes et helt andet sted

Samme tvetydighed og interferens, som hos Schade antager et smælds varighed, lader sig her brede ud til en længere sekvens, som indbyrder til en alternativ, versret læsning af de sidste tre linier og dermed det ekstraordinære syn af bjerget i fuglenes struber. Et semantisk potentiale, som alene er en funktion af versifikati-

onen og en insisteren på meningen med netop dén ombrydning af teksten i modsætning til en anden, mere prosanær, sætnings- og meningsret. Kjørerup reflekterer selv i en passage over denne enjambementets paradigmatiske status i forhold til friverset (idet jeg ser bort fra litteraturhenvisninger undervejs):

Derfor bliver enjambement så fundamental en form- ja magtfaktor for det frie vers i formuleringen af dettes status som vers og ikke netop lige ud ad landevejen prosa. Og fordi der ikke er nogen afgørende hørlig forskel mellem den rytmisk-syntaktiske frasering i det ametriske frivers og i den ikke-versificerede prosa, må friverset nødvendigvis insistere på den synlige forskel i og med den grafiske ombrydning som desto mere distinktiv. (s. 244)

Med sit eksklusive, poetologiske fokus på enjambementet er Kjørerup på linie med nyere indsatser i versforskningen, der ligeledes tager udgangspunkt i enjambementet som eneste kriterium der adskiller poesi fra prosa, fx den italienske post-strukturalist Giorgio Agambens litteraturfilosofiske *The End of the Poem* (1999) og hans danske fortolker Dan Ringgaard.⁸ Begge gør Kjørerup imidlertid et stort nummer ud af at distancere sig fra, og behandlingen af Ringgaard er nok bogens mest grelle eksempel på den voldelige nedsabling af konkurrerende teorier, som er en uomtvistelig side af forfatterens talent og som særligt kommer til udfoldelse i bogens slutnoteapparat. Kritikken af Ringgaard går i al væsentligt på to ting: dels på dennes sammenblanding af analytisk-deskriptive niveauer (forvekslingen af metrikkens hævningspladser med sprogrytmens betoninger – en meget udbredt forveksling, der er lige så gammel som selve dansk poetiktradition),⁹ og dels på dennes retoriske forveksling af objekt- og metasprog – et område, hvor den meget velskrivende Kjørerup selv heller ikke kan sige sig helt fri, hvilket jeg skal vende tilbage til. I betragtning af de didaktiske opgaver og udfordringer en verslære og en mere perceptionsorienteret, formalistisk metode kan siges at stå over for i forhold til litteraturstudierne herhjemme kunne man godt savne nogle proportioner i Kjørerups behandling af Ringgaards arbejde, der mest af alt har karakter af et karaktermord på forfatterens nærmeste kollega og dialogpartner i forskningsfeltet efter Fafner.

III

Sprog versus sprog, der oprindeligt bygger på forfatterens speciale fra Københavns Universitet, har været længe undervejs og er tydeligvis skrevet i flere tempi. Flere steder er arbejdet med færdiggørelsen øjensynligt blevet forstyrret af nye forskningsindsatser, som det har været magtpåliggende for forfatteren at forholde sig til, herunder først og fremmest Ringgaard og Agamben, der eksekveres på henholdsvis bogens allerførste og allersidste sider. Resultatet er en gigantisk panserkryds af et værk, i forfatterens eget curriculum vel nærmest en krydsning mellem et speciale og en Ph.d.-afhandling, der i ambition og stærk tese-styring næsten kan ligne en gammeldags doktordisputats. Bogen er forsynet med to forord, et kongenialt, protektor-agtigt ved komponisten Per Nørgård, »Vel er vers godt for øjnene!«, der indsigtfuldt opsummerer problematikken, og et mere per-

sonligt ved forfatteren selv. Afhandlingens godt 300 siders hovedtekst er sirligt symmetrisk ordnet i tre store dele, »Poetikens vending«, »Sprog versus sprog« og »Vendingens poetik«, som forløber som en uhyre grundig indkredsning af emnet med generøs plads og luft til gengivelse, notation og gentagelse af citater og verseksempler. Hertil kommer ca. 50 siders slutnoteapparat med sammenlagt omkring 600 noter, der foruden referencer, ekskursor og nødvendige præciseringer huser den omtalte underverden af stærkt polemisk og skolemesteragtig rettergange, hvor konkurrerende teorier løbende præsenteres, kritiseres, refuseres og falsificeres eller udsættes for anden »definitiv kritik«. Endelig 15 siders litteraturliste, et navneindeks samt et udførligt og meget brugbart emneregister over de vigtigste begreber, enjambement, form, ikonicitet, kompetence, perception, poetisk, V-punkt, vending, versgrænse osv. samt mere idiosynkratiske indgange til problematikken såsom »bagvending«, »penis«, »perversion«, »sodomi« og »vold«. Gavmildt redigeret fremtræder bogen som en gigantisk hypertekst, der i god – forfatteren ville uden tvivl sige: autopoetisk – overensstemmelse med sit emne ikke inviterer til ensrettet, tekstret læsning, del for del, kapitel for kapitel, men snarere til multisekventiel, ekskursiv kryds- og tværlæsning for- og bagfra.

Den samlede komposition er med andre ord ikke helt nem at få hold på. Trods den stærkt tesebundne teleologi *Mod en versets poetik* og den positivistiske Wissenschaftler-etos, der dominerer argumentation og forskningsdiskussion, er undersøgelsen snarere en koncentrisk kredsen end noget klart fremadskridende argument. Helt indtil bogens allersidste kapitler præsenteres stadig nye, og forekommer det, centrale forsøg på begrebsliggørelse (verset som »pseudosætning«, versifikation som alternativ, »poetisk interpunktion« s. 296) og stadig nye metasproglige metaforiseringer, hvad der gør den samlede entrepriser lidt vanskelig at fastholde og endnu mere referere.

Første del, »Poetikens vending«, er helliget diskussionen af formbegreber og etableringen af det organicistiske versbegreb, idet de enkelte kapitler indbyrdes forløber som et langt prisme af verslærens mange dikotomier, gammelkendte som nye: »Poetisk versus sprogligt«, »Metasprogligt versus objektsprogligt«, »Dualistisk versus monistisk«, »Rytmsk versus metrisk«, »Poetisk versus naturligt«, »Semantisk versus formelt«, »Harmonisk versus rationelt«, »Æstetisk versus kognitivt«, »Spatialt versus temporalt«, »Auditivt versus visuelt« osv. Foruden at afspejle de forskellige stationer i argumentationen giver disse titler et meget præcist billede af selve refleksionsformen, som er en strukturalistisk rekonstruktion af verslærens grundlæggende dualisme (»versus«) i alle dens facetter. Det fremkomne versbegreb suppleres i den store midterdel, »Sprog versus sprog«, med et velkendt konversationsanalytisk maxime om »relevans« (s. 132), der fungerer som pragmatisk formalisering af den grundlæggende, verssemantiske insistering på vendingen som semantisk motiveret (»ikonisk«) valg, som det er op til læserens »poetiske kompetence« (s. 101) og i sidste instans »tro« (s. 94) at udlægge.

I naturlig forlængelse og på smuk anskuelig vis indlejret direkte i den teoretiske refleksion indkredsnes bogens empiriske genstand i form af en række læsninger, der med klar kronologisk progression og konsekvens gennemspiller den centrale formhistoriske udvikling fra bundne til frie vers og fra metrisk til grafisk stilisering, in casu Sophus Claussen, Schade, Thorkild Bjørnvig, Rifbjerg, Robert

Corydon, Tomas Tranströmer, Hans-Jørgen Nielsen og Klaus Høeck. De konkrete eksempler på enjambement illustrerer en tilsvarende udvikling fra det klassiske, metrisk understøttede som hos Schade til det rent grafiske som hos Ribbjerg og videre til det radikale, »morfologiske« enjambement som i Bjørnvigs »Svaleunger i dagregn«:

Når svalemor eller -far i lyn-
kurver passerede dem

der bliver rendyrket som poetisk stil og metode i Høecks fragmentale vers som fx finalen fra suiten »études australes«¹⁰

og bag mig kimer
stjernerne af død og nød
vendighed bag mig

ringer stjernerne
for gud – hvad nu hvis ikke
jeg vender mig om

I lyset af den radikale logik i disse centrale eksempler på momenter i friversets nyere historie kan det synes ironisk, at bogens helt store retoriske scoop af en læsning faktisk relaterer sig til den gamle orden, nemlig Kjørups helt eminente analyse af Claussens »Heroica«, der på klar og suveræn facon får gjort rede for den polyrytmiske og metapoetiske spænding og ækvivalens mellem rytme, metrum og betydning – tryk, fødder og hænder, kvinder og heste – i dette stolte digt. I den frie sproglige fyldning af sin metriske ramme står »Heroica« som en interessant indgangsportal til studiet af moderne frivers, men frem for alt er analysen en magtfuld demonstration af hovedtesen: at polyrytmisk interaktion eller interferens mellem versets forskellige formler er semantisk produktiv.

IV

Det store midterparti, som bærer bogens titel, udmønter samtidig forsøget på en kognitiv-æstetisk fundering af versbegrebet, herunder bestemmelsen af den særlige »poetiske kognition«, som ligger til grund for det verssemantiske princip og Kjørups overbevisende læsninger. Teoretisk set er den kognitive del af Kjørups poetik nok den svageste, da den kun i meget ringe grad og i reglen da kun i polemisk ærinde knytter an til indsigter i moderne kognitiv videnskab. Den kognitive fundering af verslæren går snarere ud på at udbygge den grundlæggende modsætning: vers versus naturligt sprog.

Med sin insistering på verset og versifikation som en art »vold« mod sproget – »skabelsen af verdner hinsides sproget« (s. 56) via digtets »sprogligt transrationelle mening« (s. 58) – kommer Kjørup langt i retning af de utopiske aspirationer, som også lå bag denne del af det formalistiske begrebsapparat, nemlig den russiske futurismes radikale idéer om *zauim*: et »trans-rationelt« poetisk særsprog

renset for konventionelle betydninger, som blev sat på formel i teorien om formens *mærkeliggørelse* som middel til *perceptionens forlængelse* som mål i sig selv (Šklovskij). Det er formentlig i forlængelse heraf, vi må opfatte Kjørups tilsvarende radikale idéer om den »poetiske kognition« som det bevidsthedsmæssige korrelat til versets vendinger:

poetisk rytmisering i form af versifikation [er] særegen ved sin måde at gribe ind i kendte respons- og perceptionsformer på, og vel at mærke ved denne indgriben at virke for omskabelsen af disse til nye former for æstetisk responsbaseret perception og dermed kognition: en således poetisk, specielt versifikatorisk medieret bevidsthed. (s. 42)

Her skal han næppe forvente støtte fra vore dages kognitive videnskab og evolutionære filologi, der henregner sådanne »indgreb« og »omskabelser« i den menneskelige evolution til tidsspand på titusindvis af år. Med al respekt for Rifbjerg og den implicerede modellæseres poetiske kompetence og tro, der som bekendt kan flytte bjerge, er det næppe det, der foregår i de citerede linjer:

gemmer sig diskret bag
bjerget i morgensolen
holdes tilbage i fuglenes struber
eller findes et helt andet sted

De eksemplariske interferenser i dette bogens kroneksempel på enjambement, som Kjörup igen og igen vender tilbage til, og som Rifbjerg selv viser sig at ignorere i en meningsret prosaoplæsning – hvilket elegant turneres til en metodologisk refusering af såvel forfatterintentionen som Fafners tese om lyrikkens mundtlige væsen (s. 148-52) – kan her tjene som eksempel på, hvad man må forstå ved den poetiske kognitions transrationelle »verdner hinsides sproget«. Kjörup omtaler undervejs den fra et rationelt synspunkt »futil[e] aktivitet at søge den kunstneriske idé (‘poetiske sandhed’) i løsrevne isolerede dele af værket« (s. 135), og dog er netop en sådan futil fordybelse i løsrevne og forhalede tvetydigheder (som her »bjerget i morgensolen | holdes tilbage ...«) just metoden her. Den *poetiske* perception består i modsætning til den *kognitive*, natursproglige i at fastholde det fragmentale syn af de to midterlinier, isoleret af deres umiddelbare kontekst, hvilket muliggør det ekstraordinære fatamorgana af bjerget i fuglenes næb. Perceptionen forlænges, men metoden er samtidig kontra-intuitiv, da den modsætter sig ikke blot tekstens interstrofiske, pronomielle kohæsjon (hvor »sig« refererer til subjektet for »gemmer« og det indirekte objekt for »holdes tilbage«, dvs. vinden), men jo også selve læseoplevelsens forløb i tid.

Komplementariteten mellem vers- og sætningsret læsning er verslærens version af gestaltteoriens figur/grund-problem, der som bekendt hele tiden forudsætter et perceptuelt valg eller indstilling. I sin konstante »per-verse« indstilling på den versrette mening som semantisk ligeværdig med den totale sætningsmening kan Kjörup siges at se på digtet som et fikserbillede. Det er nærliggende at se metoden i et historisk perspektiv som et ekstremt eksempel på det, Fafner i sidste del af vershistorien betegner som den vestlige kulturs bevægelse fra *melos* til *opsis*,

fra sang til billede. Her omsat til læsepraksis i radikal udfoldelse af stillelæsningen og dens særlige muligheder for alternative, ikke-lineære, cirkulært-cykliske, fragmentale læserytmer. Stod vi endnu hos Fafner med en fod i fællessangen, er vi her ovre i studerekammerets nærsynede nærlæsning, hvor enhver sekvens vendes og drejes og fastholdes i alle virtuelle semantiske konsekvenser. Metodisk giver det sig i flere gode eksempler udslag i udførlige kommutationsprøver, der ad eksperimentel vej forsøger at afdække versformens totale semantiske potentiel, mest radikalt i analysen af Høecks fragmentale vers fra »études australes«, som Kjörup stiller op i 17 forskellige, mulige helhedsmeninger. Her kan man nok – inden for en konkret kulturpraksis – tale om menneskelige kognitionsformer, der har ændret sig.

V

Af Kjörups præcise analytiske nedslag i en eksklusiv moderne lyrikkanon turde det dog også stå klart, at hans formalistiske poetik og organicistiske begreb om det »ordentlige digt« privilegerer en særlig type (fri)vers, hvor nemlig så mange som muligt af de iagttagne formniveauer kan siges at være aktive på én gang. Den analytiske insistering på formens polyrytmiske kompleksitet er frigørende og forfriskende i forhold til megen uforpligtende slang om 'formsprængning', '-brud' og 'opløsning' i dansk modernisme- og lyrikkritik. Men idet enjambementet gøres til »friverskulturens semiotiske sesam«, og følgelig Kjörups eksklusive minikanon må opfattes som det pædagogisk eksemplariske og empirisk repræsentative udsnit af »den mangfoldige friverstradition ('fra Klopstock til Clod')« (s. 234), står det klart, at teorien implicerer en æstetisk normativitet, der nok også har en vis klassicerende tendens. Og at Kjörup for så vidt har skrevet noget så godt og gammeldags som en normativ poetik.

En lille sjov detalje gør sig her gældende i forhold til sidstnævnte (Bente) Clod, som ikke er optaget i bogens ellers komplette navneregister, på trods af at hun altså, endog som en slags stilhistorisk begreb, forekommer i brødteksten. Bortset fra at »Clod« her uden tvivl også tjener en stilistisk effekt (allitterationen på Klopstock), associerer hendes navn til 1970'ernes danske knækprosa, som jo ifølge selve sin definition ikke bestod af andet end enjambement, men som i *Sprog versus sprog* er normeret bort lige så diskret, som Clod er »censureret« fra navneregistret. Få af denne bogs i forvejen få læsere vil formentlig savne den reference, hvad der ikke ændrer ved, at knækprosaens genrededefinerende enjambement nok havde været en diskussion værd. Ikke mindst i forhold til det bærende princip om verssemantisk relevans og motiverethed, som må tænkes at ekskludere dem fra undersøgelsen, jævnfør Kjörups ikke nærmere specificerede *versus* mellem »versemageri og versemageri« (sst.). Linjebruddet i knækprosaen er jo om noget netop semantisk relevant, da det jo – i fraværet af andre aktive parametre – alene udtrykker den konnotative mening: 'dette er poesi', og ikke prosa eller dagbog. Endvidere havde det været interessant som perspektiv til Høecks morfologiske enjambement, som jo netop udvikles i en litteraturhistorisk kontekst af sådanne abrupte knæk.

Mere indlysende problematisk er dog princippet om enjambementet som teo-

retisk sesam til friverskulturen, da det jo tendentielt udelukker den store gruppe frivers, der ikke enjamberer, uden vel at mærke at blive mindre poetiske af den grund. Kjørup berører problemet i afhandlingens tredje og sidste del, »Vendingens poetik«, i sin læsning af et ikke-enjamberende Tranströmersvers, der afføder den vigtige præcisering »at V-punktet ikke nødvendigvis må selekttere enjambement« (s. 290). Men netop herved accentueres også det teoretiske problem, at selve begrebet om »V-punktet« er så tæt lokaliseret til enjambementet, at optikken nødvendigvis bliver mindre sensibel over for vers, der har deres V-punkter andre steder end lige i bagenden. Særligt ville jeg gerne have hørt noget mere om den meget udbredte form for 'end-stopped' frivers i mundret, analytisk linjestil af Whitman-typen, som har en lang moderne tradition i dansk poesi, fra Schade til Dan Turéll, ligesom det forbliver et prekært spørgsmål om den grammetriske optik på nogen måde har øre for den særlige, intrikate blanding af skrift- og talesproglige stiliseringer i Per Højholts poesi. Sådanne udvidelser af empirisk perspektiv ville imidlertid også indebære en problematisering af fremstillingens helt grundlæggende dualisme, den mellem det poetiske og det »naturlige sprog«, som Kjørup energisk og polemisk skriver sig op imod som uæstetisk, transparent, entydig og på alle måde indskrænket relief for poesiers deformationer. Trods sin solide skoling i strukturel lingvistisk terminologi og metode viderefører han her en tradition i moderne litteraturkritik for at hyldede ekstraordinære litterariteter på baggrund af yderst reduktive, karikerede og uspecificerede idéer om normalsproget. I det mindste burde det her stå klart, at det naturlige sprog, som står model til versets deformationer, er en syntaktisk og altså skriftsproglig norm. Forholdet mellem normal- eller dagligsproget og det poetiske sprog og dets innovation er i det hele taget langt mere komplekst, end den gamle formalismes tidsbundne idéer om vold og deformation lader ane, hvorfor stilistikken da heller ikke er blevet stående ved dem, men i dag arbejder med andre, mere dynamiske begreber for forholdet som et kontinuum eller en komplementaritet mellem stilistik og grammatik. Den teoretisk ellers så velorienterede Kjørup forekommer her lidt forhistorisk i sin fastfrysning af et futuristisk syn på poesien som »sprogets dysfunktionalisering« (s. 234). I yderste konsekvens forhindrer det ham muligvis i at have øre for, om linjeskiftet i moderne frivers også kan ses at korrelere med talesprogets kurver, kuperinger, pauser og intonationer, der som bekendt er nogle ganske andre end de skriftsproglige perioder og interpunktioner, som begrebet om afvigelsen i og med enjambementet implicit sætter som normen for den natursproglige mening.

Men selv inden for undersøgelsens egne snævre rammer, i og med enjambementet som det »ledende parametriske begreb«, der »repræsenterer den tydeligste manifestation af forskellen mellem vers og ikke-vers« (s. 213), er Kjørups eksempler næsten for gode til at være sande. Fælles for alle de nævnte eksempler, fra Schade, Bjørnvg, Rifbjerg og Høeck, er den produktive flertydighed, der åbner mulighed for at læse en versret mening på tværs af den sætningsrette, hvorved spændingen og interferensen mellem vers og syntaks bliver konkret tydelig i V-punktet. En særlig faible har forfatteren desuden for eksempler, hvor V-punktet kan siges »ikonisk« at korrelere med syntaksens semantiske indhold, som når et vers i Johannes V. Jensens »Columbus« taler om »at Skibet skal nærme sig *Kanten* | af Jorden« og samtidig skræver over versets kant, eller omvendt når en

linie i »Heroica« taler om (»Dysten«) »at *standse* vilde Heste.« og så standser, punktum | (hhv. s. 68 og 140, mine kursiveringer). Det er alt sammen godt set, men rejser igen spørgsmålet om tesens repræsentativitet og generaliserbarhed for en moderne versets poetik.

Kjørup åbner og lukker for en sådan diskussion gennem sin behandling af Leif Ludwig Albertsens centrale klassifikation af enjambementer (*Die freien Rhythmen*, 1971) i tre kategorier: de »arbitrære« uden nogen signifikant effekt, de »ornane«, som er sekundære følgefænomener af andre strukturvalg, og endelig de »signifikante« enjambementer, som er semantisk produktive. Kjørup afviser en sådan inddeling under henvisning til det organicistiske dogme, for hvilket ethvert strukturtræk i et vers er (lige) semantisk relevant, hvilket dog ikke rører ved, at alle hans egne eksempler netop er at finde i den tredje kategori. Og at de ikke blot kan siges at være signifikante, men også i de fleste tilfælde ikoniske eller ligefrem selvreferentielle.

Men i stedet for at træde et skridt tilbage og tage diskussionen af selve teoriens empiriske rækkevidde går fremstillingen linien ud i en stadig mere uigennemskuelig identifikation af teoretisk-ontologiske bestemmelser med konkrete semantiske virkninger, og heraf følgende metapoetisk og metasproglig, objekt- og metasproglig sammenblanding, kulminerende i de noget selvsvingende analyser af H.-J. Nielsens »Jordarbejder« og Klaus Høecks »études australes«. Kjørup tilslutter sig her en lidt kedelig tendens i megen nærlæsende kritik til i en form for kombineret over- og underfortolkning at få digte til *bottom line* at handle om sig selv. Og da digtets ontologiske »selv« jo er defineret som »bagvendingen af sproget« i og med enjambement, er det, hvad Nielsens og Høecks digte kommer til at handle om. I en lige dele skrift- og analfikseret læsning læses således »Jordarbejder« som en allegori om bogens centrale *versus*, det mellem sproget og verset, idet Jakobsons gamle sætning om poesien som en art vold mod sproget i Kjørups særlige per-verse optik får en ny konkret og korporlig betydning (citatet i citatet er fra ophavsmanden selv):

Verset er perverst fordi det dyrker sproget for sprogets egen skyld og fordi det parrer sig af lyst frem for af nytte, mest unaturligt af alt er dog enjambementet med dets unyttige lyst til 'bagvendt mening', med dets anale for-kærlighed for at få »enhver energisk sætning til at gå voldsomt på røven« ...« (s. 260).

»Alt er som bekendt erotik«, lyder som måske bekendt titlen på et nyligt værk fra den sene, eros- og dybdehermeneutiske Aage Henriksen-skole, som i generationer har domineret danskfaget i København, hvor Kjørup er udklækket. Med sit slag for poesiens erogene V-punkter og deres per-verse, voldelige mellemværende med sproget har Kjørup med *Sprog versus sprog* formået at få verslæren til at handle om erotik, et greb, der trods sine indlysende heuristiske fordele også ligner et overgreb på poesien, og som kan ende med give bagslag i forhold til den specifikke interesse, som må være poetikkens.

Noter

1. Jf. etterkrigstidens prominente »poetik«-tradition fra Paul la Cour til Søren Ulrik Thomsen som beskrevet af Poul Erik Tøjner: *Poetik – at tænke med kunst*, Kbh. 1989, som har meget lidt at sige om den specifikke, versifikatoriske form.
2. Jf. Sune Aukens anmeldelse, *Danske Studier* 2002, samt min egen, »Homo metricus«, *Kritik* 150 (2001).
3. *Dansk Vershistorie* 2, § 536, s. 469.
4. Jf. opsatsen »Det sete digt. Lidt om verstypografi«, *Bogvennen* 1998-99, som meget godt resumerer Fafners »optiske« synspunkt.
5. Trykt for første gang i Thomas A. Sebeok: *Style in language*, Massachusetts 1960.
6. Jf. »Lyrikkens væsen. Introduktion til fremførelseslæren«, *Retorik studier* 2 (1978).
7. »Hvor er vinden, når den har lagt sig?«, *Kritik* 99 (1992).
8. Jf. Dan Ringgaards forelæsning »Enjambementer. Giorgio Agambens udkast til en metrets filosofi«, afholdt på Ph.d.-seminaret »Rytisk Sprog« ved Georg Brandes Skolen, 3.-6. marts 2003. Ringgaard arbejder desuden på et dansk udvalg af tekster af den italienske tænker.
9. Jf. Eli Fischer-Jørgensens *Tryk i ældre dansk: sammensætninger og afledninger*, Kbh. 2001, og påvisningen heri af, at end ikke 1600-tallets danske reformatorer var helt systematiske på dette punkt.
10. Et interessant perspektiv aftegner sig her for beskrivelsen af en af de mest originale og nyskabende kunstnere i nyere dansk friverstradition. En inspiration fra Kjørups poetik er allerede at spore i nyere studier i Høecks poesi, fx Thomas Bo Thomsen: »de døde ser og så på mig«, *Reception* 50 (2003). Den store udfordring for såvel poetikken som Høeck-forskningen bliver at undersøge, hvorledes Høecks »morfologiske« enjambementer kan siges at korrelere med forfatterskabets ligeledes påviste »morfologiske metaforer«, jf. Tue Andersen Nexø: »Hendes øjenvippers brændte sommerfugle. Den morfologiske metafor i Klaus Høecks digtning«, *Kritik* 147 (2000).

Torben Jelsbak

Agnete Nesse: Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen (Skrift nr. 4 fra prosjektet »Språkhistoriske prinsipp for lånord i nordiske språk« under Nordisk Ministerråds forskningsprogram »Norden og Europa«). Det Norske Videnskaps-Akademi. II. Hist.- Filos. Klasse. Skrifter og Afhandlinger Nr. 2. Oslo 2002. 291 s.

Sproget i Bergen har gennem tiderne optaget både nordiske og germanske filologer. Baggrunden er Bergens status som nordens vigtigste handelsby i middelalderen og dens position i hanseaternes handelsimperium. Fra hansekontorets oprettelse i det 14. årh. har der været et stort tysk befolkningsislæt i byen, og selv om dette blev mindre, da hanseforbundets storhedstid var forbi, var der fortsat et betydeligt antal tyskere i byen også gennem hele det 18. årh.

Sprogforholdene i Bergen indbyder til beskrivelse fra mange synsvinkler. De kan behandles synkront og diakront. De kan ses under en ensproglig (national) synsvinkel som »tysk i Bergen« eller »norsk i Bergen«, men efter de sidste mange års landvindinger inden for kontaktlingvistikken er det naturligt at se bergensdialekten under aspektet skandinavisk-nedertysk sprogkontakt, et emne, der op gennem 1990'erne har optaget forskningen både i Skandinavien og Tyskland. Der er kommet en lang række væsentlige publikationer, hvoraf adskillige er opstået i sammenhæng med projekter under ledelse af Kurt Braunnüller, Ernst Håkon Jahr og Kurt Erich Schöndorf.

Forfatteren stiller sig den opgave at give en historisk beskrivelse af bergensdialekten, som skal afdække den rolle, sprogkontakten har spillet for udformningen af dens særlige dialekttræk, som ikke kendes fra andre bydialekter i Vestnorge.

Afhandlingen falder i 3 dele, en teoretisk-metodisk del (kapitel 2-4), en sprogsocial beskrivelse af byen (kapitel 5-11) samt en analyse af 5 udvalgte dialekttræk i Bergen (kapitel 12-17). Hertil følger sig en indledning (kapitel 1) og en opsummering samt som tillæg afhandlingens hovedkilde: *Fundation und anfang Der Stadt Bergen*.

I det teoretiske afsnit (kapitel 2) diskuteres en række centrale begreber og deres relevans i den foreliggende undersøgelse. Der indledes med refleksioner over, hvorvidt de opstillede mål bedst kan nås ved en eksternt eller en intern sproghistorisk beskrivelse. Forfatteren vælger den eksterne beskrivelse ud fra det standpunkt, at sproget først og fremmest er et socialt fænomen. Som sådant skal det analyseres i kommunikationen, og her skal betingelserne for sprogforandringen findes. Sproginterne forklaringer må være sekundære, idet de kun siger noget om det fysiologiske redskab, som sprogbrugeren har til rådighed. På denne baggrund må undersøgelsen bygge på eksterne forklaringsmodeller, mens sproginterne forklaringer lejlighedsvis kan supplere de eksterne.

Begrebet historisk sociolingvistik er ifølge forf. for upræcist og derfor ikke operationelt. Hun foretrækker på baggrund af en skelnen mellem sprogsociologi og sociolingvistik at operere med begreberne historisk sprogsociologi som metodisk grundlag for afhandlingens 2. del (om sprogforholdene i Bergen) og historisk sociolingvistik som grundlag for 3. del (om 5 dialekttræk i Bergen). I diskussionen om begrebet historisk sprogkontaktforskning refereres nyere metoder, der har muliggjort beskrivelse af andre resultater af sprogkontakt end låneordene, som den ældre forskning fokuserede på.

Forf. pæger som en svaghed ved tidligere undersøgelser af sproget i Bergen, at de ensidigt har fokuseret på norsk-nedertysk kontakt, selv om der jo var flere slags norsk og flere slags tysk (fra 17. årh. også højtysk) samt dansk i byen.

Det gælder fx Olav Brattegaard (*Die mittelniederdeutsche Sprache des hantschen Kaufmanns zu Bergen* 1945-46), der gennem generationer har været germanisters bibel med hensyn til sproget i Bergen. Han beskriver det nedertysk, købmændene i Bergen brugte, set i relation til »Hansesproget« i dets blomstringstid. Hans undersøgelse er dermed koncentreret om tiden fra grundlæggelsen af kontoret til slutningen 1580 ved overgangen til højtysk i den udgående korrespondance, idet han dog inddrager nogle håndskrifter fra tiden mellem 1580 og midten af det 17. årh., hvor nedertysk endnu brugtes i intern korrespondance.

Kapitel 2 slutter med en kritisk stillingtagen til periodeinndelingen i norsk sprog historie, som har været stærkt præget af de nationalt betingede problemer med at forholde sig til det danske skriftsprog.

I kapitel 3 gives en grundig oversigt over den hidtidige forskning. Det drejer sig ikke blot om undersøgelser af norsk eller tysk i Bergen, men også om undersøgelser af sprog- og dialektkontakt med problemstillinger af relevans for afhandlingen.

I kapitel 4 præsenteres det metodiske fundament som: »Hermeneutisk/filologisk metode justert i sosiolingvistisk retning« (53). Dette fundament repræsenteres af kildematerialet, som både analyseres med henblik på viden om menneskene og deres liv i det aktuelle tidsrum og med henblik på enkeltheder om sprog og sprogbrug. En række kilder, som skønnes egnet til et sådant formål, præsenteres og karakteriseres, og kapitlet munder ud i en præcisering af problemstillingerne og afhandlingens mål: at give både en sprogsocial beskrivelse af sproget i Bergen og en analyse af udvalgte dialekttræk og om muligt påvise en sammenhæng.

Del 2 begynder med en historisk fremstilling af livet i Bergen i det behandlede tidsrum kædet sammen med en kortfattet oversigt over hanseaternes virksomhed i kontorerne uden for selve det tyske område (Bergen, Brügge, London, Novgorod) (kap. 5-7). Et afsnit om de særlige levevilkår, hansekøbmændene i Bergen var underlagt, leder over til fremstillingen af sprog og sprogbrug (kap. 8-10), indtil det tyske sprogsamfund uddør.

Siden Uriel Weinreichs banebrydende *Languages in Contact* (1953) er der lavet mange undersøgelser af mange forskellige typer af sprogkontakt. Forfatteren understreger her som flere steder i afhandlingen, hvad der er specielt for Bergen sammenholdt med andre sprogkontakt-områder. Interessant i forhold til andre flersproglige samfund i tiden er den ringe integration, betinget af reglerne om, at hansekøbmændene ikke måtte gifte sig (jf. den nutidige betydning af *pebersvend*). Vigtig er endvidere det lange tidsrum (langt ud over den egentlige hanse-tid), hvor byen rummer en stor ikke-norsktalende befolkningsgruppe. Det tyske befolkningsislat var stort, også efter at nedertysk var fortrængt af højtysk i det tyske sprogområde. Der må således tages højde for højtysk påvirkning i tiden efter 1550, ligesom den danske indflydelse må inddrages.

På basis af afgrænsningen af befolkningsgrupperne (kap. 6) og disses herkomst og placering i det sociale hierarki i byen udvikler forfatteren (kap. 9) betingelserne for sprogkontakt inden for og på tværs af de repræsenterede sprog og sprogbrugernes sociale placering. For at kunne nuancere mest muligt vælger hun termen sprogbrugssituation i stedet for den bredere term sprogbrug. Der opereres med 3 sprogbrugssituationer: 1) den tyske sprogbrugssituation, brugt ved kommunikationen i kontoret og mellem købmændene, der er dokumenteret i skriftlige kilder, 2) den mellemsproglige, som vi kun kan gisne om, da den ikke er belagt skriftligt. Da tysk var prestigeproget, har den formodentlig indeholdt mest tysk. Det er disse mellemsproglige sprogbrugssituationer, der formidler lån af ord og grammatiske strukturer. 3) Den norske sprogbrugssituation hersker i den sidste periode, hvor tyskerne er blevet færre og integrerede.

Som følge af den ringe kontakt mellem norske og tyske og den svage integration i hansetiden er det vanskeligt at bringe nogen konklusioner med hensyn til semikommunikation og/eller tosprogethed (kap. 10). Et ofte citeret eksempel på

tysk/norsk kodeskift skyldes en fejllæsning, som forfatteren afslører ved grundigt detektivarbejde (143ff.)

3. del omhandler 5 specielle dialekttræk fra Bergen, *sin*-genitiv, infinitiv-mærket *te*, svagt præteritum på *-et*, genussammenfald og efterhængt artikel på navne.

Låneordene fravælges bevidst, da de er godt belyst i forskningslitteraturen. At grammatiske træk også kunne være lånt fra tysk, ses nævnt flere steder, men er ifølge forf. aldrig undersøgt til bunds. Det faktum samt tesen om, at prestige-sprog kun optager enkeltord fra ikke-prestige-sprog, mens ikke-prestige-sproget også kan optage grammatiske ændringer (*S.G. Thomason/T. Kaufman: Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics* 1988), har ansøret forf. til at koncentrere sig om disse dialekttræk og i hvert tilfælde stille spørgsmålet, om de kan være resultat af tysk grammatisk indflydelse på bergensdialekten.

De 5 træk, som forf. med skelen til kildematerialets egnethed har valgt at arbejde med, er ikke ukendte i forskningslitteraturen.

Til det første træk (kap. 13) *sin*-genitiven, også kaldet *garp*-genitiven (*garp* er en stærkt omdiskuteret nedsættende betegnelse for tyskerne i hansetiden) leveres en omfattende forskningsoversigt. Konstruktioner som *sin*-genitiven eller dermed beslægtede dannelser findes i en række sprog. De opstilles i grupper med henblik på at undersøge, om de er af fælles oprindelse eller er resultat af sprogkontakt, og om de hører til et specielt sprogsocialt milieu. Konstruktionerne findes i nedertysk, højtysk, danske og engelske dialekter, nederlandsk samt afrikaans. Det sidstnævnte er som norsk et sprog, der er stærkt præget af kontakt, og forf. finder det sandsynligt, at der er en sammenhæng mellem de to sprogs overgang til analytisk i stedet for syntetisk genitiv. I områder med sprogkontakt vil analytiske konstruktioner fortrænge syntetiske, og jo mindre beslægtede sprogene er, jo enklere bliver konstruktionerne. I forskningslitteraturen har det almindeligvis været hævdet, at *sin*-konstruktionen skyldes tysk indflydelse, da den først ses i skriften i hansetiden. Forf.s nedertyske kilder fra Bergen viser en udstrakt brug, og norske kilder kender konstruktionen fra det 16. årh. Der gøres omhyggeligt rede for kongruensforhold i forbindelse med konstruktionerne i de enkelte sprog, hvor disse forekommer. Form og funktion adskilles skarpt, ikke mindst på grund af homonymien no. *sin*, nt. *sin*, ht. *sein*. Enkelte steder er læseren dog ved at tabe tråden mellem brugen af betegnelserne genitiv af det personlige pronomen (175) og possessivt personligt pronomen (177). Umiddelbart forekommer Arne Torps terminologi (*Niederdeutsch in Skandinavien II* 1989) mig lettere at operere med. Som overbegreb for konstruktionerne, der jo formelt ikke er genitiver, bruger denne betegnelsen possessivomskrivninger, og pronominerne *sin* hhv. *hans/hendes* kaldes refleksive hhv. ikke-refleksive possessivpronominer.

Til betegnelse for den type omskrivning, hvor pronominet kongruerer med attributtet (som fx i tysk talesprog), indfører forf. termen *deres*-genitiv. Konklusionen er, at *deres*-genitiven er lånt af dannede folk, sandsynligvis aktive tosprogede, som kunne klare dens mere komplicerede kongruensregler, mens *sin*-genitiven er en folkelig variant for de passivt tosprogede, betinget af homonymi og høj frekvens.

Ligesom *sin*-konstruktionen tilskrives det særlige bergensiske infinitivmærke *te* tysk/nederlandsk indlydelse (kap. 14). Da det middelnedertyske infinitivmærke i den pågældende periode var *to*, og nederlandsk, der har *te*, var svagt repræ-

senteret i byen, må forklaringen ses i den i beslægtede sprog forekommende homonymi mellem infinitivmærket og præpositionen *til* (udtalt som *te*). Et hjemligt ord har lånt en ny funktion fra kontaktsproget/sprogene.

I de bergensiske kilder dannes præteritum af de svage verber hyppigst ved tilføjelse af *-et* eller *-ede* (kap. 15). Kronologisk fordeler de sig således, at *-et* dominerer i de tidlige kilder (før 1500), men gradvis fortrænges af *-ede*, som stemmer overens med dansk skriftsprogsnorm. I de følgende århundreder udvikles en anden opposition, nemlig mellem *-et* i talesproget og *-ede* i skriftsproget. Forf. refererer forskellige forklaringer, men der gives ikke en egentlig konklusion, og det bliver ikke ganske klart for læseren, på hvilken måde dette specielle dialekttræk er et resultat af sprogkontakt.

Mens dialekterne omkring Bergen har tre genera, har bydialekten kun to, idet maskulinum og femininum er smeltet sammen (kap. 16). Sammenfald i genus kan, som det eksemplificeres ud fra andre kontaktzoner, forklares som et kontaktfænomen eller fonetisk som resultat af reduktion. Når oppositionerne inden for en given grammatisk kategori (her kasus) udviskes, kan det smitte af på en anden (genus). På grund af kasusnivelleringen kan genus kun erkendes ved pronominal henvisning til et givet substantiv. Forf. gennemfører en række interessante analyser af forskellige kildetyper, der klart dokumenterer et system i opløsning (se særligt 220ff.). Som årsag anføres i overensstemmelse med Ernst Håkon Jahr generelle tendenser til *simplification* og *levelling* i sprogkontaktzoner. Middelnedertyske substantiver har et stærkt reduceret foneminventar til markering af kasus og numerus, men har opretholdt tre genera, så dette sprog er ikke den direkte årsag til overgangen fra tre til to genera.

Det sidste dialekttræk, der behandles, er efterhængt artikel på *proprier* (kap. 17). Det kendes i flere norske dialekter, men i nogle tilfælde med pejorativ betydning. For Bergens vedkommende antager forf., at det er overtaget fra artikelbrugen ved titler, der (ikke mindst for håndværkerbetegnelsernes vedkommende) ofte blev efternavne. I bysamfundene var titlerne vigtigere end på landet, fordi der var så mange forskellige, og netop i Bergen har det faktum, at mange var fremmede, måske bidraget til, at de lettere blev opfattet som navne.

I det afsluttende sammenfattende kapitel understreges igen, at tilstedeværelsen af den tyske befolkning ikke er den eneste forklaring på bergendialektens særlige kendetegn. Analyserne af de valgte dialekttræk er grundige og giver anledning til spændende konklusioner. At de efterlader læseren med et noget diffust billede af sprog- og dialektkontakten, specielt mellem norsk og tysk, som er bogens titel, må nok, som i al historisk sprogforskning, tilskrives de begrænsninger, der sættes af kildematerialet. Et veldokumenteret og vigtigt resultat af undersøgelsen er, at udviklingen af de særlige dialekttræk kan placeres senere (overvejende efter 1500), end det har været almindeligt i den hidtidige forskning. At flere forskere har fokuseret på nedertysk i den tidlige periode (før 1500), selv om kilderne her er sparsomme, da det meste kildemateriale er fra den sene periode, kan ifølge forf. være sket af nationale grunde, fordi man derved kan operere med norsk-tysk kontakt uden stillingtagen til dansk indflydelse, der som bekendt bliver rigtig stærk efter reformationen, hvor norsk skriftsprog forsvinder til fordel for dansk. Opsummeringen slutter (lidt brat) med overvejelser over tyskernes mulige andel i »skarre-r«.

Afhandlingen, der er letlæselig og præget af stort engagement, er et vigtigt bidrag til udforskningen af sprogkontakt i hansetiden, et forskningsområde, der har fået en ny opblomstring, efter at alle dele af købmændenes tidligere interesseområder er blevet tilgængelige. Da også hanseaternes møde med sprogene i den østlige del af deres handelsimperium siden 1989 har været genstand for intensiv forskning, kan det dog undre læseren, at forf. ikke drager paralleller til forskningsresultater herfra (Tallin, Riga, Novgorod).

Vibeke Winge

Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (red.): Text och tradition. Om textedering och kanonbildning. Bidrag till en konferens anordnad av Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer 12-14 oktober 2001, Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter. 4, 178 pp., Svenska Vitterhetssamfundet, Stockholm 2002.

I.

I 2001 afholdt Nordisk Netværk for Editionsfilologer deres sjette årlige konference under temaet *Text och tradition. Om textedering och kanonbildning*, hvilket samtidig er blevet titlen på det fjerde bind i Netværkets skriftserie, indeholdende de forskellige indlæg afholdt ved konferencen. Formålet var »at ge tillfälle till reflektion kring den textkritiska verksamhetens plats i kanoniseringsprocessen« og at undersøge »om och hur vetenskaplig utgivning påverkar kanonbildningen« (forordet s. 6 og 7). Hvilken rolle – om nogen – spiller den videnskabelige udgivelse af litterære klassikere for vedligeholdelsen og opbygningen af den litterære kanon? – er det overhovedet muligt for editionsfilolog(i)en at bringe en forfatter eller (en del af) et forfatterskab ind i (d)en eksisterende kanon? – eller er det blot tekststudgiverens lod at konsolidere tidligere kanoniseringer? Disse spørgsmål forsøger de ni indlæg i *Text och tradition* at forholde sig til, dog med forskellig vægt på de enkelte dele.

Tre af bidragene giver således eksempler på editionsfilologiens påvirkning af kanoniseringsprocessen med udgangspunkt i konkrete (historiske) udgivelser; det drejer sig om Pia Forssells »Om konsten att skapa en nationalskald. J.L. Runeberg och utgåvorna«, Jon Haarbergs »Forfatter, utgiver, klassiker. Erasmus' orkestrering av *Dårskapens lovtale*« og Gunnar Hillboms »Om standardtexten och den sjungandes ensak. Bellmansvisan som diktverk och repertoar«.

En mere generel diskussion af hvorvidt videnskabelige udgivelser påvirker kandedannelsen, finder man i Johnny Kondrups »Litterær traditionsdannelse gennem videnskab«, Paula Henriksens »Kampen om litteraturhistorien. Romantikerna som filologer«, Per Dahls »Kanon, klassikere og kritiske udgaver«, Jørgen Hunosøes »De grå – og de hvide – elefanter. Danske klassikere og »Danske Klassikere«« og Sture Alléns »Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien«.

Uden for denne todeling – og i mine øjne i et vist omfang også uden for bogens formål – synes det sidste bidrag at falde; Ingrid Falkenberg og Stine Brenna Taugbøls »Nordisk versdatabase« må nemlig i højere grad siges at være en rede-

gørelse for (og opfordring til at bidrage med materiale til) denne versdatabase mere end en egentlig diskussion af de editionsfilologiske komplikationer som etableringen af en sådan base kan siges at medføre i forhold til en kanonisering af de tekster den inddrager.

II.

Men hvad når de forskellige bidragydere så frem til? Fælles for dem synes at være at spørgsmålet ikke så meget drejer sig om hvorvidt de editionsfilologiske udgivelser påvirker receptionen af de værker der udgives, men i højere grad er et spørgsmål om *hvordan* denne påvirkning finder sted – og i forlængelse heraf: *hvad* denne påvirkning betyder, dvs. hvilke konsekvenser den har.

Flere af bidragyderne fremhæver således at den positivistiske opfattelse af editionsfilologien som en objektiv videnskab (naturligvis) ikke (længere?) kan opretholdes, men at editionsfilologen i sit valg af tekstgrundlag, udvalg og komposition af tekster, den grafiske præsentation, placering, udformning og omfang af indledning, noter og kommentarer – uvilkårligt og til enhver tid, intenderet eller uintenderet – vil påvirke læserens opfattelse af det læste. Som Pia Forssell (måske ikke så overraskende) kan konkludere i sit indlæg, »Om konsten att skapa en nationalskald. J.L. Runeberg och utgåvorna«, så er de forskellige Runeberg-udgaver »tidstypiska representanter för ett litterärt, ideologiskt och också kommersiellt intressant och framgångsrikt författarskap« (s. 22), og dermed på hver sin måde, og forankret i hver sin (litteratur)historiske epoke, bestemmende for en given reception af det svenske nationalklenodie J.L. Runeberg.

Et meget konkret eksempel på hvordan man kan påvirke receptionen af et givent værk, finder man i Jon Haarbergs »Forfatter, utgiver, klassiker. Erasmus' orkestrering av *Dårskapens lovtale*«, hvori Haarberg netop viser hvordan Erasmus af Rotterdam »forsøger å styre fortolkningen av verket ved å anbringe sin materielle tekst i den ønskede materielle kontekst«, hvorved Haarberg forstår »de publiseringsmessige vilkår og redaksjonelle beslutninger som betinger lesning og fortolkning« (s. 60). Erasmus søgte – og lykkedes i – at orkestrere sig selv som »humanismens fyrste« (s. 61), som »klassiker på linje med de gamle« (s. 60), ved konsekvent, vedholdende og meget bevidst at knytte an til antikkens forfattere og klassiske værker – i indhold såvel som i form.

Et lignende forhold påpeger Paula Henrikson i sit indlæg, »Kampen om litteraturhistorien. Romantikerna som filologer«, hvor hun viser hvordan Erik Gustaf Geijers *Svenska folk-wisor*, 1814-1816, og Lorenzo Hammarskölds udgave af Erik Johan Stagnelius' *Samlade skrifter*, 1824-1826, begge »handlar om att skapa klassiker av tidigare okänd eller obeaktad litteratur« (s. 47). Geijer forsøger gennem sin indledning at løfte folkeviserne ud af deres hidtil dårlige rygte som »banala nöjen för allmogen, ovärdiga allt seriösare studium« ved at indsætte dem i en ny kontekst, »den moderna litteraturens historia« (s. 48), hvorved viserne »med en skickligt turnerad retorisk gest förvandlats till den moderna litteraturens sannaste och ursprungligaste avtryck« (s. 49). På samme måde viser hun hvordan Hammarsköld, dels i indledningen og dels i kompositionen af *Samlade skrifter*, i forhold til senere udgaver lægger uforholdsmæssig megen vægt på Stagnelius' filosofiske

tekster for derigennem at knytte an til »en romantisk opfattning om det litterära verkets intellektuella potential« (s. 52). Tilmed – pointerer Henrikson – er begge udgivelser i deres mål at betragte som polemiske indlæg i 1810-tallets strid mellem 'Den gamla' og 'nya skolan', hvor folkeviseudgaven repræsenterer »det retroaktiva skapandet av en tradition, som kan legitimera den romantiska rörelsen«, og Stagnelius-udgaven forsøget på »att skapa en ny epok i litteraturen« (s. 50).

Mest udførligt behandles implikationerne af de valg der træffes ved udgivelsen af en editionsfilologisk udgave, af Johnny Kondrup, som i sit indlæg, »Litterær traditionsdannelse gennem videnskab«, opregner – og med udgangspunkt i udgivelsen af *Søren Kierkegaards Skrifter* eksemplificerer – fire niveauer der hver på sin måde »styrer læserens fortolkning af teksten« (s. 32). Det første og højeste niveau, som han kalder det, er bestemmelsen af arten af den enkelte tekst; hvilken type tekst er der tale om, og i hvilken sammenhæng skal den følgelig placeres? Det andet niveau er valg og udformning af variantapparat; skal varianter trykkes på foden af tekstsiden, i et afsnit eller i et bind for sig? Tredje niveau er valg af grundtekst; gengiver man efter manuskript eller førstetryk, eller en kombination af de to, eller er der tale om en såkaldt *Ausgabe letzter Hand*? (sidstnævnte er dog ikke en del af Kondrups beskrivelse af det tredje niveau, i hvilken han nemlig i alt væsentligt nøjes med at henvise til Netværkets tredje konference og med den også skriftseriens første bind, der netop omhandlede valg af grundtekst). Fjerde og sidste niveau er valg af den sprogform teksten skal fremtræde i; ændrer man i teksten således at læseren har lettere ved at tilegne sig den, dvs. konsekvensretter, harmoniserer og normaliserer?

De valg man bevidst eller ubevidst træffer på disse fire niveauer, er i sagens natur afgørende for hvordan udgivelsen fysisk *fremstår* for læseren, men af samme grund er den også af afgørende betydning for hvordan teksten *opfattes*, og dermed læses og perciperes, og det uanset hvor objektivt man så i øvrigt måtte forsøge at opstille og efterleve sine udgivelsesprincipper og -kriterier. Som Kondrup påpeger det i forhold til den redaktionelle beslutning om at placere Kierkegaards optegnelse fra journal AA, dateret 1. juni 1835, under »Journaler, notesbøger og papirer« i udgivelsen af *Søren Kierkegaards Skrifter* (en optegnelse om hvilken der kan være tvivl om hvorvidt den er et udkast til et brev, eller del af et romanprojekt – altså om den er fakta eller fiktion): »Vi fastholder m.a.o. tekstens tvetydighed – men dette er netop også et valg« (s. 34).

III.

Denne pointe er gennemgående, og med rette synes der således ikke blandt bidragerne at herske tvivl om at de editionsfilologiske udgivelser evner at påvirke – eller om man vil: manipulere med læseren. Tilbage står så spørgsmålet om hvorvidt disse udgivelser også påvirker *kanon*, et spørgsmål der udløser en del teoretiseren hos flere af bidragerne; for hvad er egentlig 'kanon' og dermed kernen i konferencens overordnede spørgsmål, »om og *hur* vetenskaplig utgivning påverkar kanonbildningen«; *hvilken* kanon er det at editionsfilolog(i)en ønsker at påvirke?

Den megen teoretiseren til trods er spørgsmålet måske slet ikke nødvendigt at

få besvaret. I hvert fald lykkes det bidragerne at diskutere uden at have et fælles, klart afgrænset objekt for diskussionen. Og fra en pragmatisk vinkel – og det er vel i sidste instans det der ligger bag spørgsmålet om påvirkningsmuligheden – er det langt rigeligt at definere kanon som den række af litterære værker der efter nogles mening bør regnes for klassiske mesterværker, og dermed som den del af litteraturen der vurderes at være læse- og bevaringsværdige kulturgenstande. Og Johnny Kondrup er ikke i tvivl om editionsfilolog(i)ens afgørende indflydelse på dannelsen af denne række af klassiske mesterværker:

Klassiske tekster er den del af litteraturens masser, som findes værdig til at blive genudgivet i kritiske udgaver. Det er tekster, som ud fra deres virkningshistorie menes at være så vigtige for nutidens og fremtidens publikum, at de fortjener en videnskabelig behandling eller restitution med henblik på fornyet virkningshistorie. Den kritiske udgave kan m.a.o. betragtes som en option på det litterært gyldige, et bud på klassikernes kanon. Og dette synspunkt anbringer tekstkritikken som en aktiv kraft i den litterære traditionsdannelse. (s. 28)

Dette synspunkt går igen hos bl.a. Sture Allén, der i sin redegørelse for det klassikerbegreb der ligger til grund for Svenska Akademiens klassikerserie – nemlig »'författare som har skapat verk av bestående värde' (...) respektive 'verk av bestående värde'« (s. 149) – på Akademiets vegne selverkendende pointerer: »I det perspektivet får Akademiens klassikerserie betydelse också genom att fästa uppmärksamheten på verk som enligt Akademiens mening har just bestående värde och därför förtjänar att traderas« (smst.).

For så vidt vi taler om den kanon der består af klassiske værker af bestående værdi – i modsætning til fx en kanon bestående af (værker af) de klassiske forfattere vi plejer at læse, sådan som disse typisk (?) afspejler sig i dansklærernes pensaoptagelser og i Dansklærerforeningens udgivelser, hvor »værkets litterære kvalitet [ikke spiller nogen] særlig rolle« (jf. Jørgen Hunosøes indlæg, »De grå – og de hvide – elefanter. Danske klassikere og »Danske Klassikere««, s. 113) – bliver det således også klart at editionsfilolog(i)en er en aktiv medspiller i den litterære kanondannelse. Eller som Kondrup drister sig til at påstå: at det er editionsfilologerne »der skaber kanon« (hvortil han dog tilføjer i parentes: »omend vi ikke gør det helt alene« (s. 28)). For i og med at der (stadig) ikke eksisterer en overordnet udgivelsespolitik i vedligeholdelsen og etableringen af den litterære kanon, varetages denne i stedet i vid udstrækning af udgivelsesforeninger som Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Det norske sprog- og litteraturselskab, Svenska Vitterhetssamfundet, Svenska Litteratursällskapet i Finland og Universitets-Jubilæets danske Samfund. Og pga. disse selskabers 'flade' struktur betyder det at det ofte er den enkelte editionsfilologs interesse og kompetence der er afgørende for hvad der udgives (smst.).

Og så alligevel kun delvis. For netop pga. den manglende litteraturpolitiske indsats (og ikke mindst bevilling) på dette område bliver det i sidste instans *forlagene* der bestemmer om et værk skal udgives eller ej, et forhold der i sagens natur betyder at det er kommercielle hensyn der bliver afgørende for hvilke dele af kanon der evt. kan udvides og forstærkes. Som Kondrup påpeger: »forlæggerne

har en afgørende indflydelse, både på hvad der skal læses, og på hvordan det skal læses. Uden forlæggernes medvirken skabes eller vedligeholdes ingen kanon overhovedet« (s. 38). – Og måske er det netop det der sigtes til i konferenceoplægget når der i forordet (retorisk?) spørges om editionsfilolog(i)en »bara konsoliderar tidigare kanoniseringar« (s. 6). For kun ved *ikke* at skulle skele til kommercielle hensyn er det muligt at gå uden om de klassiske mainstreamforfattere og deres ditto værker og på den måde (forsøge at) supplere den eksisterende kanon med det Hunosøe kalder 'hvide elefanter', dvs. udgivelser af mindre kendte værker af kendte forfattere og ukendte/oversete værker af ukendte forfattere (s. 103). Sådanne udgivelser muliggøres fx gennem den økonomiske støtte som serien *Danske Klassikere* (der udgives af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab i et non-profit samarbejde med forlaget *Borgen*) modtager af Kulturministeriet. Og som Hunosøe nærmest udbryder: »Lykkeligvis – da salgshallene taler et andet sprog. Salget af kategori 4-titler (ukendte titler af ukendte forfattere) (..) er absolut ikke opløftende. Værkerne i gruppe 4 sælger simpelthen ikke. Ingen af disse er nået 750 eks., dvs. bare halvdelen af oplaget« (s. 107).

Men, kunne man spørge, hvordan kan man egentlig tillade sig at mene at dette er lykkeligt når nu 'hvide elefanter' ikke sælger – hvilket i enhver virksomhedsorienteret sammenhæng kun ville kunne fostre uforstående hovedrysten? Svaret er: Fordi det ikke nødvendigvis er afgørende hvorvidt de editionsfilologiske udgaver er i stand til at påvirke kanon og derigennem (måske) havne på forlagernes, boghandlernes og skolelærernes hitlister. For som Sture Allén afslutningsvis pointerer i sit indlæg, så er det ikke *i sig selv* beklageligt »att en mycket stor och viktig del av editionsfilologin inte eller endast obetydligt påverkar den litterära kanon«. Sigtet med mange af disse udgivelser er nemlig et andet: »Många texter är av stor vikt i till exempel språkvetenskapliga, historiska och juridiska sammanhang och har därigenom sitt berättigande alldeles oavsett kanon«, og Alléns konklusion bliver derfor: »Texteringens rammar är och måste vara mycket vida« (s. 152). – Helt enig! Spørgsmålet er så blot om de bevilgende myndigheder også er det?

IV.

En mulig konklusion på konferencens overordnede spørgsmål vil i lyset af ovenstående kunne formuleres med Johnny Kondrups ord, nemlig at editionsfilolog(i)en i stedet for at forholde sig objektivistisk eller traditionalistisk bør forholde sig aktivistisk, ikke kun i forhold til hvilken del af den nationale litteratur der fortjener videnskabelig behandling eller restitution, men også ved at

bruge vor indflydelse på kanondannelsen som et argument udadtil for at skaffe bevillinger og stillinger til fagområdet. I et Europa, hvor den nationale identitet er under pres, ombølges forestillingen om den nationallitterære kanon af megen velvilje fra kulturpolitikere og andre bevilgende myndigheder. I det omfang, vi som editionsfilologer er i stand til at overbevise disse personer om, at forvaltningen af kanon beror hos os, vil det givetvis udmønte sig – i bogstavelig forstand. (s. 39)

Tja ... man har da lov at håbe. For som den tidligere erhvervsminister (!) Ole Stavard korrekt har formuleret det fra Folketingets talerstol (her dog gengivet noget løsrevet fra sin sammenhæng), så er en »af kulturpolitikens største værdier (...) netop, at den skaber rum for initiativer, der ikke skal være kommercielt bæredygtige«.

Men han er jo som bekendt ikke længere i regering ...!

V.

Som andre bøger der indeholder indlæg afholdt ved en konference e.l., er også *Text och tradition* en mærkelig hybrid mellem det talte og det skrevne ord. På nær Jørgen Hunosøe, som ikke kunne være til stede på konferencen, og Per Dahl, som har udbygget sit indlæg til optagelsen i *Text och tradition*, har alle bidragyderne skrevet deres indlæg, som »hovedsaglig [har] behållit sin ursprungliga utformning« (s. 7), ikke for at de skulle blive læst, men for at de skulle høres, og vel at mærke til en situation hvor det samtidig var meningen at indlæggene efterfølgende skulle/kunne diskuteres – formelt i plenum, såvel som uformelt uden for plenum, i pauser o.l.

At der er sket en tillem্পning af de mundtlige indlæg til at de er blevet del af en bog, er indlysende og ses ikke alene af det forord Lars Burman og Barbro Ståhle Sjönell som redaktører af bindet har skrevet, men fx også af de 216 (!) slutnoter der ledsager syv af de i alt ni indlæg, svingende fra 11 til i alt 59 (!) noter pr. indlæg.

Men på trods af denne tillem্পning synes der alligevel at mangle noget. For hvis ikke man var blandt konferencedeltagerne og således vil kunne bruge bogen som en slags genopfriskning af konferencens forskellige argumenter og pointer, så fremstår bogens enkelte indlæg i et vist omfang underligt løsrevet fra den situation de oprindeligt var tænkt som en del af. Af samme grund kan man ved endt læsning få følelsen af at være efterladt i en slags uforløsthed, hvor man i form af indlæggene nok er forsynet med de enkelte mursten, men hvor den mørtel der skal holde dem sammen, er fraværende. Dette kan naturligvis siges at være et vilkår ved denne slags udgivelser, men måske netop derfor kunne det have været af stor værdi – men i sagens natur også en noget større arbejdsopgave – hvis man havde valgt *også* at supplere bogen med et efterskrift e.l., hvori væsentlige dele af de diskussioner der fulgte de enkelte indlæg, kunne gengives; de diskussioner om hvilke man som læser blot får at vide at de var »kreativa och stimulerande« (s. 7). Men mere end som ren og skær information får dette lov til at virke som en 'teaser' og får mig følgelig til at ønske at jeg havde været til stede på konferencen – i hvert fald hvis jeg skulle have haft det fulde udbytte af bogen *Text och tradition*.

Nordisk Netværk for Editionsfilologer er en sammenslutning af nordiske editionsfilologer der i november 1995 på Lysebu blev dannet ved et møde om tekst-kritiske udgaver. Netværkets formål er »at skabe rum for udveksling af faglige erfaringer«, samt »at bidrage til en styrkelse af editionsfilologien som faglig disciplin i de nordiske lande« (www.nnedit.org/mneori.htm).

Netværket har siden 1996 afholdt følgende årlige temakonferencer:

1996 i København om edb-teknikkens muligheder for editionsfilologen

1997 i Oslo om brev- og dagbogsudgivelser

1998 i Stockholm om valg af grundtekst

1999 i København om realkommentering

2000 i Oslo om forholdet mellem bogudgaver og elektroniske udgaver

2001 i Stockholm om tekstedition og kanondannelse

2002 i Helsingfors om variantapparat og bibliografisk beskrivelse

Konferencen i 2003 afholdes 10.-12. oktober i Sønderborg og vil omhandle forskellige udgavetyper og målgrupper.

Fra og med konferencen i 1998 startedes Netværkets skriferække, som indtil videre tæller fire bind udgivet på baggrund af konferencerne 1998-2001:

Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (red.): *Vid texternas vägskaäl. Textkritiska uppsatser*, Stockholm 1999.

Johnny Kondrup & Karsten Kynde (red.): *Megen viden i forskellige hoveder. Om kommentering af nordiske klassikere*, København 2000.

Jon Gunnar Jørgensen, Tone Modalsli, Espen S. Ore & Vigdis Ystad (red.): *Bok og skjerm. Forholdet mellom bokbasert og digitalt basert tekstutgivelse*, Oslo 2001.

Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (red.): *Text och Tradition. Om textedering och kanonbildning*, Stockholm 2002.

Som medlemmer i Nordisk Netværk for Editionsfilologer optages enhver der tilmelder sig på netværkets hjemmeside, www.nnedit.org; medlemskredsen tæller (pr. 10.6.2003) 138 medlemmer.

Laurids Fahl

Svøbt i mår. Dansk folkevisekultur 1550-1700. Red. Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus. Bind 2: Et spørgsmål om stil. C.A. Reitzel, København 2000. 510 s. Bind 3: Tæt på viseteksterne (inkl. cd-rom). C.A. Reitzel, København 2001. 516 s. Bind 4: Lærdom og overtro. C.A. Reitzel, København 2002. 796 s. Pr. bind 475 kr. Fire bind i alt 1.900 Kr.

Anmeldelsen af bd. 1 af folkeviseværket *Svøbt i mår* i *Danske Studier* 2000 slutter bl.a. med følgende lovord: »Værket åbner for et væld af nye iagttagelser og perspektiver, der er resultaterne af forskning på et højt videnskabeligt niveau« (s. 208). Derfor er det naturligvis med store forventninger, at samme anmelder giver sig i kast med de resterende tre omfangsrige bind, der nu foreligger uden nævneværdig forsinkelse, i samme flotte udstyr og omfattende mere end 1.800 sider!

Ligesom i bd. 1 er der frit slag i anvendelsen af termerne »folkevis«, »ballade« og undertiden blot »vis« og man har ligeledes igen forsøgt at skabe en ligevægt mellem ren viseforskning og bredere kulturhistoriske og historiske undersøgelser af adelsmiljøet. Endelig har en del af medarbejderne ved bd. 1 også bidraget til de resterende bind – Hanne Ruus, Dorthe Duncker, Vibeke A. Pedersen,

Elisabet Holst og Anemette S. Christensen – og dette har kun været en gevinst for projektet.

Således har dets ene redaktør, Hanne Ruus, både i bd. 2 og 3 skrevet præcise og nyttige artikler, der alle har forbindelse med den elektroniske viseforskning (se nedenfor). I bd. 2 beskæftiger hun sig med »Visernes top-18« i adelsoverleveringen før 1591, året for den ældste trykte udgave, Anders Sørensen Vedels (herefter ASV) *Hundredvisebog*. Af de 18 viser findes 15 i Svend Grundtvigs et al.: *Danmarks gamle Folkeviser* (herefter DgF) og blot 2 i Hakon Grüner-Nielsens *Danske Viser* (herefter DV). Overraskende er det, at nr. 1 på hitlisten er den ganske lange »Marsk Stig«-vise (DgF 145) med »Nilus og Adelus« (DgF 481) og »Esbern og Sidsel« (DgF 250) på henholdsvis 2. og 3. pladsen. Bortset fra »Marsk Stig« drejer det sig om viser, der i dag er nærmest ukendte; dog gør allerede Axel Olrik i DgF opmærksom på den store popularitet, »Nilus og Adelus« har haft i det 16. årh. på trods af mange opskrifters trættende længde. Spørgsmålet melder sig naturligvis, hvor de i dag langt bedre kendte »Dronning Dagmars Død« (DgF 135), »Harpens Kraft« (DgF 40) og »Elveskud« (DgF 47) er blevet af på hitlisten? Det tankevækkende svar er ganske enkelt, at de 18 viser – med undtagelse af »Marsk Stig« – ikke blev optaget i romantikkens trykte visesamlinger og dermed helt er gledet ud af vores bevidsthed. Hanne Ruus påpeger ligeledes, at det tema, der binder alle 18 viser sammen, er troskab i kærlighed og over for slægten og ens herre, tydeligvis et evigt-aktuelt tema, idet netop top-18-viserne også optræder i de fem visebøger, der er bevaret fra perioden 1600-1615. Usikker bliver statistikken naturligvis, når man tager de mange nu tabte visebøger i betragtning, som vi ved har eksisteret, men Hanne Ruus argumenterer alligevel for, at troskabstemaet har bevaret sin popularitet i hvert fald frem til 1700. Hendes statistiske undersøgelse rokker under alle omstændigheder ved den kanoniserede opfattelse i skolebøger og litteraturhistorien – som skyldes romantikkens folkevise-reception – af, hvad den »typiske« folkevise har været. Tilbage står at finde en forklaring på den ændrede præference efter ca. 1800. Skyldes denne kun de (national)romantiske redaktørers ændrede smag eller kan den allerede konstateres i de håndskrevne bondevisebøger og i den enorme – og endnu ikke registrerede – flyveblads- eller skillingsvisetradition? Men dette er en anden historie.

Dorthe Dunckers undersøgelse af ordforrådet i viserne, der er foretaget for »at eftervise, om balladegenren er forankret i sproglige kendsgerninger« (s. 107) – hvilket også lykkes hende – må ganske enkelt betragtes som nærmest endegyldig. Bidraget er koncist og skarpsindigt og bygger på dét materiale, der er systematiseret i den elektroniske visesamling (se nedenfor). Desuden demonstrerer Dorthe Duncker et dybtgående kendskab til forskningens historie, der tillader hende at uddele ris og ros til forgængere på området – ros til bl.a. Agnes Ager-schou og Poul Lindegård Hjorth, ris til Peter Skautrup. Denne indledende del af afhandlingen er ligefrem underholdende læsning, mens selve den filologiske del nok snarere er for eksperter.

Dette gælder også for det efterfølgende kortere og yderst kompetente bidrag af Birgitte Brinkmann Thomasen, »Det lyriske *sig* – Om brugen af det refleksive pronomen i de lyriske viser 1530-1630«, for Karen Thuesens undersøgelse af balladeformlen, »... drog ud sin brune brand«, der er et – forgæves – forsøg på at

påvise dets oprindelse i vestnordisk alliterationsdigtning og for Rikke Agnete Olsens ultrakorte, men informative opsats om »Adelens dyr på folkevisens tid«, der hermed fylder en lakune i viseforskningen. Thomasens materiale er ikke hentet fra DgF, men i overvejende grad fra DV, der således stiltiende her og i andre bidrag medregnes til den traditionelle folkeviser. Dette skal ikke støde på modstand fra anmelderens side, når man tager den lyriske visers udbredelse i traditionen i betragtning – og da slet ikke efter at have læst Elisabet Holsts fornemme artikel »Elskovs dyd« om kærligheds- og kønsopfattelsen i de lyriske viser. Holst ser det ikke som sin opgave at gå ind i diskussionen om disse visers alder, en diskussion, der bl.a. er ført af Ernst Frandsen og Bengt R. Jonsson, men stiller derimod straks spørgsmålet, » hvad det er for en tænkning over kærligheden, de formulerer eller indlejrer sig i « (s. 230). Og spørgsmålet besvares samtidigt med, at Holst gør op med forskellige misforståelser inden for viseforskningen, således Grüner-Nielsens opfattelse, at disse lyriske viser kunne være skrevet af den ene ægtefælle til den anden. Nej, påpeger Elisabet Holst: »det, der kendetegner den kærlighed, der skrives her, er netop, at den er skrevet til eller om den, man gerne ville have, men ikke har« (s. 240) eller formuleret anderledes »Det er det uopfyldte begær, som er kærlighedstalens eller -digtets betingelse« (s. 241). Dette er fint formulerede iagttagelser, der kun kan bekræftes. En eneste anke, der dikteres af anmelderens forfængelighed, kunne være, at artiklens motto, det fascinerende flagrevers »Den største Sorg i Verden her/Er dog at miste den, Man har kjer«, kendt fra Blichers fortælling *Hosekræmmeren*, faktisk i denne kontekst også er en nærmere omtale værd, som påvist netop af Sven H. Rossel i en artikel i *Nerthus. Nordisch-deutsche Beiträge*, 4 (1979).

De lyriske viser fandt ikke nåde for Svend Grundtvigs øjne, og heller ikke de grove skæmteviser huede ham og de senere DgF-redaktører. Disse behandles ud fra synsvinklen: »Kropp, kønn og komikk« af den norske forsker Olav Solberg med inddragelse af de nyere teoretikere Michel Foucault, Wolfgang Iser og Mikhail Bakhtin (sidstnævntes teorier er i øvrigt udgangspunkt for Solbergs udmærkede studie i de norske skæmteviser fra 1993). Bidraget kaster nyt og spændende lys over genren, idet Solberg sætter den ind i den af Bakhtin analyserede stærkt realistiske karnevalske tradition, og er derfor yderst velkomment – skæmtevisen behandles stadigvæk stedmoderligt af viseforskningen.

Genstanden for Peter Meislings og Vibeke A. Pedersens bidrag er derimod typiske DgF-viser, hos Pedersen dog med en udflugt ind i den lyriske visegenre. Meislings gennemgang af »Hr. Bøsmere i Elvehjem« (DgF 45A) er en forbilledlig visemonografi, der med et vist polemisk sigte vender sig mod »abstrakt åndshistoriske og eksistentielt dybdepsykologiske« fortolkninger (s. 184), ikke mindst Villy Sørensens i dennes *Digtere og dæmoner* (1959), og selv udgør en forbilledlig præsentation og analyse af den pågældende vise, der bygger på en præcis nærlæsning og et stort kendskab til visetradition og folklore og – som Meisling selv fremhæver – i modsætning til så mange tidligere fortolkninger foretages på det 15. og 16. årh.s præmisser. Resultatet er en påvisning af, at »Hr. Bøsmere i Elvehjem« ikke handler om »følelsesmæssige pubertetsproblemer« (s. 196), men om magt og manipulation og altsammen berettes ud fra en komisk og ikke en tragisk synsvinkel, en opfattelse, der har været den herskende. Visen hører faktisk hjemme i den af Bakhtin – og Solberg (se ovenfor) – behandlede karnevalske tra-

dition! Dette er Meislings *scoop*, der præsenteres med en smittende og overbevisende veloplægthed.

Vibeke A. Pedersen har i sin opsats, »Wee thig, Elenndig klaffer«, sat sig for at undersøge hvor og i hvilken funktion det i dag næppe kendte ord »Klaffer« (dvs. bagvasker) optræder i visematerialet. Måske ikke helt uventet er det i de lyriske kærlighedsviser i DV, hun finder de fleste forekomster, mens ordet, der også findes i Renæssancens skolekomedier, overraskende nok ikke optræder i skæmteviserne. Skyldes dette mon, at klafferen er forbundet med en mere høvisk kærlighedsopfattelse? Hvis læseren tror, at det med denne undersøgelse, der også indeholder statistiske oplysninger, drejer sig om en tør, filologisk redegørelse, må han/hun tro om. Vibeke A. Pedersen formår nemlig i kraft af sin litterære viden og kendskab til visetraditionen at diskutere og placere klafferskikkelsen, den tredje og negative person i et trekantsdrama, i litteraturen også uden for viseuniverset og endda i et internationalt perspektiv, idet hun fx peger på Shakespeares Iago som »litteraturens klaffer par excellence« (s. 222). Derudover – og dette er nok så betydningsfuldt – foretager hun en generel analyse af de lyriske kærlighedsvisers indhold og struktur, der fint supplerer Elisabet Holsts artikel (se ovenfor).

Med de to bidrag af Niels Werner Frederiksen og Lise Præstgaard Andersen udvides perspektivet i kulturhistorisk og historisk retning. Frederiksens studie, der behandler Anne Krabbes over 1000 sider store visebog, er på en måde en parallel til Vibeke A. Pedersens præsentation af Dronning Sophias visebog i bd. 1, og forhåbentlig et led i den yderst påkrævede undersøgelse af *alle* visehåndskrifter, som står højt på dansk viseforsknings ønskeseddel, men med en mere markant understregning af socio-kulturelle aspekter, idet Anne Krabbes visebog betragtes som en kilde til den tid, som den er placeret i. Det er således ikke det i DgF-sammenhænge altid stillede spørgsmål: Hvad var samleren/optegneren for folkeviserne?, der interesserer Frederiksen, men snarere spørgsmålet: Hvad var folkeviserne for samleren/optegneren? Ikke mindst Anne Krabbes indledninger til viseopskrifterne har været kritiseret af DgF-redaktørerne på grund af deres genealogisk-topografiske upålidelighed, men de har netop Frederiksens interesse som vidnesbyrd om den nære sammenhæng, der for Anne Krabbe har været mellem viserne og slægtshistorien. Med denne sammenhæng som udgangspunkt tegnes et tredimensionalt billede af denne Renæssancekvinde, »En adelsdame ved arbejdsbordet«, hvilket er titlen på dette 120 sider lange bidrag. Da de historiske kilder er ret fyldige, bliver Frederiksens store problem visebogen selv, der nemlig kun kendes i en senere afskrift. Hans arbejdshypotese er den, at visebogen er et af de ganske få *arbejdshåndskrifter*, der derfor giver os mulighed for at kigge Anne Krabbe over skulderen. Dette gør Frederiksen – og han inviterer læseren med – på en så inciterende måde, at Anne Krabbe kommer til at stå lyslevende for os som en yderst dygtig viseforsker, der desuden udgav en bønnebog (1612) og en postil (1616), samtidigt med at vi, læserne, også får et indblik i periodens adelige selvforståelse. Dette er en fornem præstation.

Lise Præstgaard Andersens bidrag, »Dødedans eller folkevisedans«, er en langt kortere, men ligeledes spændende undersøgelse af den lidet kendte dansefrise fra ca. 1450 i Jungshoved kirke ved Præstø, der viser en djævel mellem to dansende jomfruer i kæden. Læseren tages med rundt på en kulturhistorisk rejse, der fokuse-

rer på danske og udenlandske dødedansfremstillinger samt på den beslægtede Ørslevfrise, hvorefter Lise Præstgaard Andersen når frem til sin konklusion: Frisen er ikke – som andetsteds påstået – en dødedans, men tydeligvis en afbildning, ligesom i Ørslev Kirke, af en folkevisedans. Endvidere påpeges slående ligheder mellem frisen og »Nøkkens Svig« (DgF 39). Er frisen ovenikøbet en illustration til denne vise? Spørgsmålet kan vel ikke besvares – og bliver det heller ikke her!

Sebastian Olden-Jørgensens og Anemette S. Christensens artikler fjerner sig endnu mere fra det rene visestof. Olden-Jørgensen undersøger i sit bidrag, »J raske Ridd're, Rigens Mænd Oc Kongens vel betro'de«, adelsideologien mellem Reformationen og Enevældens indførelse i 1660, et emne, der hidtil ikke er behandlet på grund af det sparsommelige kildemateriale. Hvor skal forskerne nemlig hige og søge? Olden-Jørgensens svar lyder overraskende: i periodens politiske lejlighedsdigtning, nærmere bestemt i digtene til hyldningerne i 1610 af Christian IV's søn, Christian, der dog døde, førend han fik lejlighed til at bestige tronen, og i 1655 af Frederik III's søn, den senere Christian V. Olden-Jørgensen fokuserer på to digte af henholdsvis Claus Lyschander og Anders Bording og bliver – gennem en kritisk nærlæsning – i stand til at kunne pege på en ideologisk forskydning fra en selvbevidst og derfor forsonlig holdning i 1610 til en langt mere martialske holdning i 1655, hvor adelens funktioner som militær og politisk ansvarlig stand er i færd med at blive omdefinert. Beskedent antyder Olden-Jørgensen sine konklusioners foreløbighed og opfordrer til videre studier på området. At han selv har kompetencen hertil er oplagt.

Man må formode, at Anemette S. Christensens bidrag, »Herremandsliv i Danmark 1500-1600« med undertitlen »Bygge og bo«, der er en fortsættelse af hendes artikel i bd. 1, og som i bd. 3 får følge af en artikel om »Herremandshusholdningen«, i kraft af emnet vil have en bredere læserappel. Men ligesom hendes opsats i bd. 1. er der også her en tendens til, at detaljerigdommen hober sig op og spærrer for overblikket. Alligevel er der en mængde interessante oplysninger om adelens hverdagsliv at hente – således er emnerne mad, drikke og klædedragt altid taknemlige og fascinerende og da også særdeles tilforladeligt serveret af Anemette S. Christensen; ønsker læseren selv at gå videre med stoffet, henvises til den nedenfor omtalte cd-rom.

Bd. 3 afsluttes med Hanne Ruus' brugsanvisning på, hvordan den cd-rom skal anvendes, der findes i en plastiklomme bag i bindet. Denne cd-rom skjuler et uvurderligt materiale for alle viseinteresserede. Den indeholder bl.a. 1) kataloger med oplysninger om alle viser i de for viseforskningen relevante 18 håndskrifter samt teksterne i de tre ældste trykte udgaver, *Hundredvisebogen*, *Tragica* og *Peder Syvs 200-visebog* fra 1695; 2) alle viseteksterne i de 18 håndskrifter plus viseuddrag fra enkelte andre håndskrifter, altså en regelret elektronisk visesamling; 3) en ordbog, der indeholder *alle* ordformer fra viserne og 4) dokumentation for en række af artiklerne i *Svøbt i mår*. At man kan søge op og ned, frem og tilbage og på kryds og tværs på en lang række niveauer siger næsten sig selv, og herudover findes der en lang række andre hjælpemidler. Cd-rommen er ikke helt let at anvende, hvis man er computer-analfabet, men brugeren får i hvert fald en hjælpende hånd af Hanne Ruus. Under alle omstændigheder er cd-rommen et fantastisk hjælpemiddel for enhver viseinteresseret, der gerne vil slippe det hjemmekonstruerede seddelkartotek. Dets store nytte dokumenteres da også af flere af

bidragyderne til bd. 2-4 og ikke mindst af Hanne Ruus' egen artikel, »Elektronisk viseforskning«, der indleder dette bind, hvor læseren får et grundigt og kompetent kursus – netop i elektronisk viseforskning.

I bd. 3, med den korrekte undertitel »Tæt på viseteksterne«, dominerer helt klart visestoffet på bekostning af adelskulturstoffet, der alene repræsenteres af den flittige Anemette S. Christensen (se ovenfor). Otto Holzapfel beskæftiger sig i sit tysksprogede bidrag med de i alt 71 tyske visetekster i *Langebeks kvart* (ca. 1560-1590), overvejende kærlighedsviser, der her for første gang udgives. Dette sker i en normaliseret ortografi med anmærkninger og en kort kommentar (mens de samme tekster naturligvis også er tilgængelige i transkriberet form på cd-rommen). Disse viser er et interessant vidnesbyrd om en grænseoverskridende kulturformidling fra syd mod nord. Holzapfel påviser, at disse tyske viser tilsammen ikke udgør et organiseret repertoire. Det eneste, der holder dem sammen, er temaet: kvinden som det uopnåelige eller endnu ikke nåede mål. Det er endvidere karakteristisk – og dette gælder iøvrigt for næsten alle sådanne lyriske viser, hvilket allerede Elisabeth Holst har vist (se ovenfor) – at de er skrevet ud fra et mandligt perspektiv og på mandens betingelser. Nøjagtigt hvordan disse tekster er kommet til Danmark og hvorfor de er blevet nedtegnet her, har Holzapfel endnu ikke kortlagt, men mon ikke hans tese lyder rimelig, at viserne udgør en »'Bildungsimport' dänischer Adeliger, die also dann die Liedtexte aus der Erinnerung niedergeschrieben haben bzw. niederschrieben ließen«, hvorefter disse viser blev sunget »im gemischtkulturellen dänischen Adelsmilieu« (s. 51) som en slags aktuelle slagere. Det kan vel kun skyldes en række endnu uløste spørgsmål, at de foreliggende 190 sider, heraf 40 sider registre, der – måske også tematisk – næsten sprænger rammerne for bindet, ikke er udkommet som en selvstændig publikation. Under alle omstændigheder er bidraget et udtryk for Holzapfels enorme viden og kompetence som tysk-dansk viseforsker.

Vibeke A. Pedersen vender i sin 100 sider lange afhandling tilbage til Dronning Sophias visebog, som hun allerede i bd.1 beskæftigede sig med. Nu gælder det en undersøgelse af formelsproget og inden hun når så vidt, giver Vibeke A. Pedersen, grundig som hun altid er, ikke blot en yderst kyndig og nyttig oversigt over formelforskningen generelt, men formulerer også sin egen definition af en formel: »En jævnlig forekommende ordforbindelse, som danner en betydningsmæssig og ofte også metrisk enhed af narrativ, deskriptiv eller ekspletiv art i forskellige viser« (s. 369). Denne definition er yderst rummelig og gør det muligt – med en henvisning til Otto Holzapfels forskning – at optage både episke og lyriske formler i sig, eller som Vibeke A. Pedersen foretrækker at kalde dem: dynamiske og statiske formler. Den påfølgende undersøgelse af visebogens tekster er en guldgrube af ikke blot filologiske, men også kulturhistoriske iagttagelser og detaljer, som denne anmeldelse af pladshensyn ikke kan komme ind på.

Lene Halskov Hansens mere folkloristisk anlagte bidrag, »Den sungne ballade«, fokuserer på sangtraditionen og fører visegenren frem til det sene 19. årh., altså til en anden tid, men også et andet miljø end det, hvori teksterne blev skabt – et ganske forfriskende perspektivskifte! Vi befinder os nu blandt Evald Tang Kristensens fattiglemmer og småhåndværkere, der som kilder til visernes melodier blev afvist både af A.P. Berggreen og Thomas Laub, der mente, at de forvanskede og ødelagde både tekst og melodi. Lene Halskov Hansen kritiserer na-

turligvis skarpt dette synspunkt, der holdt sig langt op i det 20. årh., og leverer med sin artikel en række sangerportrætter, der også behandler forskellene på den skriftlige og mundtlige tradition. Endvidere analyserer hun en række melodieksempler, der fører til konklusionen, at disse balladesangere, hvoraf enkelte kan høres på cd-rommen, i allerhøjeste grad var sig bevidst, hvad de sang og undertiden digtede om og med på teksten. Herpå giver Lene Halskov Hansen en række eksempler – endnu flere kunne hun have fundet i Sven H. Rossels *Den litterære vise i folketraditionen* (1971), der ikke optræder i litteraturlisten.

Imponeres man af de tidligere binds omfang, overvældes man ved synet af bd. 4., der har et omfang som de digreste DgF-bind. Dog også indholdet er substantielt og domineres af endnu en visebogsmonografi af Vibeke A. Pedersen, af portrætteret af en adelskvinde fra Renæssancen udført af Elisabet Holst og ikke mindst af to afhandlinger af projektets anden redaktør Flemming Lundgreen-Nielsen, der her – endelig – træder frem i rampelyset med to afhandlinger på i alt ca. 350 s.! Derimellem findes spredt andre kortere bidrag, der ikke – bortset fra bidraget af Hans Kuhn – specifikt beskæftiger sig med viserne. Thorkil Damsgaard Olsen skriver kyndigt om »Adelig selvforståelse« med udgangspunkt i Niels Hemmingsens ligprædikener og rækker hermed en hånd til Sebastian Olden-Jørgensen (se ovenfor), Marita Akhøj Nielsen skarpsindigt om ASV's redigering af ældre dansk poesi, Hans Kuhn underholdende om DgF-viser i det 19. årh.s sangbøger, efterfulgt af en uhyre oplysende registrant, der bl.a. viser, at her i romantikken er det netop »Dronning Dagmars Død«, der er favoritten blandt de historiske viser (se ovenfor), og endelig Pernille Hasselsteen veldokumenteret om »Christian IV's Ridderakademi i Sorø og den danske adels udenlandsrejser«.

Som noget nyt inden for forskningen beskæftiger Pernille Hasselsteen sig ikke blot specifikt med unge danske adelsmænds studierejser, men med deres udenlandsrejser overhovedet ud fra synspunktet, at enhver rejse på én eller anden måde er en dannelsesrejse. I alt analyserer hun 80 rejser, halvdelen foretaget før oprettelsen af akademiet i 1623 og halvdelen efter. Derefter drages en række spændende konklusioner, bl.a. at både før og efter 1623 stod juridiske studier i udlandet øverst på adelsmændenes fagprioriteringsliste fulgt af politik og sprog. Derimod forandrede selve indlæringsprocessen sig, således at de unge mænd før 1623 i udlandet kastede sig over snævert faglige studier hos privatlærere eller på universiteter, mens de adelsmænd, der havde frekventeret akademiet, derefter foretog langt bredere anlagte dannelsesrejser, hvor det snarere drejede sig om at samle erfaringer end at tilegne sig en vis stofmængde. En række tabeller giver fascinerende indblik i de 80 adelsmænds rejseaktiviteter, der burde inspirere til videre forskning i dannelsesrejseproblematikken.

Elisabet Holsts store afhandling, »Som solen for andre små stjerner er«, om adelsdamen Karen Gyldenstjerne (1544-1613), kan ses i sammenhæng både med Holzapfels undersøgelser i bd. 3, idet det berømte håndskrift *Langebeks kvart* netop tilhørte Karen Gyldenstjerne, og med Elisabet Holsts eget afsnit i bd. 2 om de lyriske kærlighedsviser. Holst skildrer Karen Gyldenstjerne i medgang og ikke mindst i modgang – og præsenterer herigennem et facetteret billede af en dynamisk og selvstændig kvinde, der tværs igennem de mange århundreder står lyslevende foran os – endnu en fornem præstation!

Primærforskning af samme videnskabelige kvalitet er Vibeke A. Pedersens

præsentation af »Vibeke Bild og hendes kvart«, et relativt sent og mindre kendt håndskrift fra 1630'erne og 1640'erne, der domineres af lyriske tekster på bekestning af DgF-viser, åndelige viser og kærlighedsviser, måske digtet af hende selv, og med en række oversete varianter, der *ikke* er medtaget i DV; bemærkelsesværdig er ligeledes en række viser, der er afskrifter fra skillingstryk. Endnu en storartet visemonografi.

Last but not least har Flemming Lundgreen-Nielsen (FLN) bidraget med to afhandlinger, der mere end de andre bidrag har givet bindet dets undertitel: »Lærdom og overtro«. Den første, »Anders Sørensen Vedel og Peder Syv. To lærde folkevisseudgivere«, omhandler ikke blot disse to udgivere, men indeholder også en fin præsentation af de mindre kendte udgivelser, *Tragica* og *Den Danske Kiempebog*. Men afhandlingen består af langt mere end to biografier og rækker langt ud over sin beskedne titel. Således indleder FLN med en vel nok definitiv gennemgang af dateringsproblematikken omkring folkeviserne, der også bygger på en række mindre kendte danske og udenlandske kilder. FLN forsøger at dele sol og vind lige men lader dog sin sympati for en senere datering (d. 16. årh.?), som også denne anmelder, stærkt påvirket af sin gamle præceptor Erik Sønderholm, deler, skinne igennem. Efter en lige så grundig og kritisk gennemgang af litteraturen om ASV og *Hundredvisebogen* følger en detektivisk gennemgang af *Hundredvisebogens* mulige europæiske forbilleder, men: »Resultatet af rundskuet må blive, at det ikke er muligt i den del af den europæiske bogverden op mod 1591, som er inden for ASV's rækkevidde, at få øje på et klart forbillede for *Hundredvisebogen*« (s. 191), skriver FLN resignerende. Han er endvidere den første, der underkaster ASV's fortale, dennes visepoetik, som han korrekt karakteriserer som den første danske folkeviseafhandling, en kritisk læsning. Han gør her en lang række iagttagelser, hvor ikke mindst modsætningen hos ASV mellem historisk sandhed og æstetisk frihed er ét af de mange spændende emner. I den videre præsentation af værket er det ASV's apparat, hans kommentarer, der står i centrum. Ved at omarrangere disse, lykkes det for FLN at konstruere »den store sammenfattende karakteristik af folkeviserne på baggrund af det hele materiale« (s. 207), som ASV selv aldrig fik skrevet. Også her forbyder den tilmålte plads at give en nærmere redegørelse. »Læs selv«, kan blot anmelderens entusiastiske opfordring til den viseinteresserede lyde. Men FLN's konklusion er så flot og perspektivrig, at den fortjener at nævnes: han ser *Hundredvisebogen* som en punktuelt Danmarkshistorie fortalt i viser, en slags forløber for det store historieprojekt, som ASV aldrig fik skrevet, der skulle fortsætte Saxo og være et svar på de svenske brødre Johannes og Olaus Magnus' internationalt kendte værker om Nordens historie. Her finder vi således forklaringen på, hvorfor trylle- og kærlighedsviser har en så sekundær betydning hos ASV.

Disse kærlighedsviser, som ASV udelod, udgør derimod indholdet i den langt mindre kendte samling *Tragica*, der blev udgivet anonymt af Mette Gøje i 1657; af de 30 viser har 20 indledninger af ASV, der er langt mindre gennearbejdede end i *Hundredvisebogen*. Næsten samtidig med denne udgivelse er den endnu mindre kendte såkaldte *Danske Kiempebog*. Her er ikke mindst FLN's gennemgang af forhistorien for udgivelsen, dvs. Israel Levins velbegrundede og yderst polemiske, men forgæves modstand mod, at Frederik Barfod skulle være udgiver, oplysende. *Den Danske Kiempebog* består ligeledes af i alt 30 viser, der til-

sammen fortæller en Danmarkshistorie med bl.a. Saxo som kilde. Rundt omkring i teksterne findes folkeviseuttryk, men hvem forfatteren er, står hen i det uvisse. Hans Brix har ment, at den anonyme forfatter også skulle være Mette Gøje, der efter *Tragica* skulle have fået blod på tanden. FLN selv har intet direkte bud men karakteriserer værket som »et symptom på interesse for folkeviserne i optakten til barokken, på vejen til den lærde Peder Syvs folkeviseutgave« (s. 271). Denne såkaldte *Tohundredevisebog* fra 1695, der består af ASV's hundrede viser forøget med endnu ethundrede, udvalgt af Syv, vies afhandlingens 2. hoveddel, der er struktureret ligesom gennemgangen af ASV: en biografi, der følges af et ligeså grundigt og kritisk overblik over Syv-forskningen, der har været minimal – frem til FLN's afhandling – og en gennemgang af Syvs visepoetik, der udelukkende indeholder nyt materiale, og endelig af dennes apparat. Også Syvs fortale – at han ikke har kendt ASV's fortale, blev allerede påvist af Gustav Henningsen i 1959 – underkaster FLN en *første* grundig analyse, bag hvilken der må ligge et stykke utroligt tidrøvende og skarpsindig forskning – også her er der ingen mulighed for i denne anmeldelse at gå ind på de uhyre vigtige og horisontudvidende detaljer.

I sin anden store afhandling, »Trylleviser og trolddom«, beskæftiger FLN sig med en visetype, der endnu mindre end kærlighedsviserne havde ASV's bevågenhed, de såkaldte trylleviser. Som en slags ouverture stiller FLN først spørgsmålet: Hvor gammelt er gammelt? for derefter at påvise, hvor forsigtig man skal omgås dette spørgsmål, især når man beskæftiger sig med de tidligere århundreder. Dernæst behandler han kærlighedsviserne, der i den protestantiske ortodoksi Danmark blev betragtet som løsagtige, hvis ikke oven i købet direkte usædelige – dette kunne da være en forklaring på, at *Tragica* udkom anonymt. Men det er trylleviser, der står i centrum efter en forskningsoversigt over denne visetype, der, som påpeget af FLN, i kølvandet på Svend Grundtvig, af viseforskere er blevet betragtet »som udtryk for ældgammel hedenskab« (s. 654). Denne romantiske opfattelse står FLN yderst skeptisk overfor og henviser bl.a. til udtalelser af Helge Toldberg, Peter Meisling og Iørn Piø, der alle peger på en sen, eftermiddelalderlig affattelsestid mellem Reformation og Oplysning uden dog at kunne levere noget afgørende bevis. FLN nægter at fortsætte spekulationerne og søger i sin afhandling at efterspore og vurdere det overnaturlige i den litteratur »som omgiver folkevisen, da den kommer frem og til syne i håndskrifter og på prent« (s. 664). Og her følger nu en gennemgang af periodens litteratur om det overnaturlige, der især er affattet på nylatin, den såkaldte dæmonologiske litteratur, der igen er et fornemt eksempel på FLN's evner som primærforsker. Der er ikke dét spor, han ikke følger, ikke dén sten, han ikke vender for at finde frem til, hvilken dæmonologisk faglitteratur Vedel og Syv kan have kendt og eventuelt brugt som kilde. FLN koncentrerer sig først om elverfolket, senere om havfruer og sandsynliggør, at folkeviserne intet beretter om det overnaturlige, som ikke allerede er skildret i den europæiske dæmonologi. Hermed er der heller ikke lænere belæg for den hyppigt fremførte påstand om, at de danske trylleviser skulle være udtryk for et særligt nationalt særpræg. Så hvorfor, spørger FLN, kan det ikke tænkes, at ASV skulle have ladet sig inspirere af denne samtidige, internationale faglitteratur og omformet den digterisk i sine viser fx om »Rosmer Havmand« og »Elvehøj«? »Sådan«, fristes man til at udbryde på nudansk. Her har

FLN, der endnu engang har bekræftet sin position som én af nordisk filologis lærdeste repræsentanter – begge afhandlingen er lærdomshistorie af højeste karat forenet med skarpsindig analytisk formåen – lagt en torpedo under arken med sin foreslåede sene datering af trylleviserne, og man kan kun håbe på, at eksplosionen vil fremkalde en hidsig faglig debat!

En i hvert fald livlig debat må man håbe, at alle fire bind fremkalder, og desuden at de mange spørgsmål, der stilles undervejs og forslag, der fremsættes til videre undersøgelser både af visestoffet og det mere historisk orienterede stof, vil anspore til yderligere forskning inden for det spændende emne: Dansk folkevisekultur 1550-1700. Naturligvis kan det ikke undgås, at der i fire så omfangsrige bind vil forekomme både stave- og trykfejl og enkelte faglige fejl. Det ville være småligt at anføre en liste over disse, men må det være den skarpsindige anmelder tilladt at ærgre sig over en fejlstavning af Nils Schiørrings for- og efternavn (bd. 2, s. 260), der ikke burde forekomme i en bibliografi, ovenikøbet da den korrekte stavemåde er anført i den foregående linie, endvidere at pege på, at Holger Danske optræder ikke i tre, men i fire viser hos ASV (bd. 4, s. 246, fodnote 183), at klostret Dobberau i fodnote 294 (bd. 4, s. 301) kan identificeres som klostret Doberan i Mecklenborg og endelig, at provst Jens Christensen Aalborg (bd. 4, s. 704) er død i 1678 og ikke, som skrevet står, i 1698, da han ellers ville være blevet 105 år gammel.

Det er langt vigtigere at fastholde, hvilken triumf det er, at projektet: Dansk folkevisekultur 1550-1700 har kunnet føres til ende med så mange videnskabeligt værdifulde, tankevækkende og tildels yderst velskrevne, ja endog underholdende bidrag. Denne triumf er desto større, når man også skal vurdere de fire bind som boghåndværk med et overflødigshorn af prægtige illustrationer. Må det være tilladt at gratulere alle bidragydere, de to redaktører (der måske også er identiske med den anonyme billedredaktør?) og endelig forlaget til denne bedrift.

Sven Hakon Rossel

Olaf C. Nybo: Karl Gjellerup – ein literarischer Grenzgänger des Fin-de-siècle. Verlag Dr. Kovac, Hamburg 2002, 483 s. ISBN 3-8300-0644-6. Pris 123 euro.

Olaf C. Nybos ny bog om digteren Karl Gjellerup (1857-1919) er kun den tredje monografi om denne forfatter – man sammenligne med antallet af bøger om (og nyudgivelser af) Gjellerups samtidige J.P. Jacobsen, Holger Drachmann, Herman Bang, Henrik Pontoppidan. Det viser at han tilhører de – med rette eller urette – udrangerede, som Topsøe og Schandorph. I Gjellerups tilfælde har der været tre begrundelser: For det første tvivl om den digteriske værdi af hans mange værker. Dernæst manglende interesse og forståelse for den («orientalske») åndelige orientering i den senere halvdel af hans forfatterskab. Og sidst, men ikke mindst det forhold at han fra midten af 1890'erne var bosat i Tyskland og primært skrev på tysk for et tysk (og internationalt?) publikum; hans tilsvarende danske titler i disse år er oftest (hans egne) oversættelser af tysk original. Da han i 1917 delte den litterære Nobelpris med Pontoppidan, vakte andelen til Gjellerup sikkert mindre

glæde i Danmark end i Tyskland. Tosprogede forfattere der operer for det største sprogområde, anskues ofte med mistænksomhed i det mindre (med notable undtagelser som Franz Kafka – og Karen Blixen?).

Nybos *Karl Gjellerup – ein literarischer Grenzgänger des Fin-de-siècle* er på tysk, altså primært med adresse til tyske litteraturhistorikere, og med tysk perspektiv. Herved tager hans arbejde på en måde tråden op fra den første monografi: *Karl Gjellerup, der Dichter und Denker. Sein Leben in Selbstzeugnissen und Briefen. Einleitung und herausgegeben von P.A. Rosenberg* (Leipzig 1922). Denne tobinds-publication har dog nærmest karakter af en løs, posthumt etableret antologi bestående af erindringsskitser (til dels publiceret på dansk tidligere), rejsebogen *En klassisk Maaned* (Kbh. 1884) ligeledes her omklædt i tysk sprogdragt, samt et udvalg af digte og breve fortrinsvis til Gjellerups tyskfødte hustru Eugenia (kælenavnet Gene skal forhåbentlig ikke udtales på fransk). Hovedpræget er således digterens memoirer angående tiden før hans bosættelse i Dresden, og glimt af hans senere personlige omstændigheder, foruden lidt om hans i ringe omfang opførte teaterdigtning.

Den anden, to menneskealdre yngre monografi, der i undertitlen præsenterer sig som »en biografi«, er historikeren Georg Nørregårds alderdomsarbejde *Karl Gjellerup* (Kbh. 1988, anmeldt i *Danske Studier* 1990), der følger digterens levnedsløb med adskillige personalhistoriske og noget fattigere litteraturhistoriske omstændigheder, og som anfører og genfortæller alle hans værker i kronologisk rækkefølge med oplysning om deres modtagelse. Dvs. den *danske* modtagelse, da Nørregård havde måttet indskrænke sig til danske kilder og en dansk horisont, altså med begrænset belysning af digterens sidste tyve år. Nørregård ønskede med sin Gjellerupbog herhjemme »at virke for et retfærdigt syn på ham og hans forfatterskab« (s.9).

Disse ord kunne Nybo sikkert også underskrive for sit arbejdes vedkommende, om end med den modifikation at det navnlig er et retfærdigere syn eller gensyn i tysk sammenhæng. Det forhindrer ingenlunde at hans arbejde har adskilligt at give danske – og naturligvis komparative – litteraturhistorikere.

Nybos hovedærinde: at anbringe Gjellerup i tysk kontekst, er øjenåbnende på en måde der i visse henseender genkalder Bernhard Glienkes inddragelse af amerikansk-engelsk bestseller-litteratur som kontekst for Karen Blixens *Seven Gothic Tales* (i hans *Fatale Präzedenz. Karen Blixens Mythologie*, Neumünster 1986). Karen Blixen var ikke »samtidig«, som Sven Møller Kristensen med en vis logik troede at kunne opfatte hende i sin *Dansk litteratur 1918-1950*, og den sene Gjellerup var heller ikke »samtidig«; men de indskrev sig i en mere global – her angelsaksisk hhv. tysk – kontekst end vi plejer at tage bestik af for navne i dansk litteraturhistorie. (De to nævnte forfatteres litterære værdi kan for øvrigt ansættes som særdeles forskellig – det er ikke spørgsmålet her.)

En særlig taknemlighed tilkommer Nybo for den sidste fjerdedel af hans bog, der er en bibliografi over Gjellerup-litteratur og en meget omfattende registrant af bevaret håndskrevet materiale, notesbøger samt breve, hvor foruden bjergene på Det Kgl. Bibliotek i København er opsporet adskilligt i Tyskland, navnlig Dresden, hvor det mærkeligt har overlevet det engelske *Ausradierungs*bombardement i 1945. Bibliografien over sekundærlitteratur ser lidt mere tilfældig ud; navnlig savner man behandlinger af Gjellerup i tværgående stil- og litteraturhi-

storiske arbejder (som Sven Møller Kristensens *Impressionismen*, Gunnar Ahlströms *Det moderna genombrottet*, m.fl.) og vistnok en del dansk anmeldelsesstof, medens indsamlingen af det tyske fra tiden op til begyndelsen af 1920'erne er imponerende (samlede Gjellerup selv på anmeldelserne?).

I bibliografien over Gjellerups egne værker og publikationer på dansk og tysk kan man ærgre sig lidt over at tidsafgrænsningen igen stort set er sat ved 1922 (med *Karl Gjellerup, der Dichter und Denker* som slutsten), så at man med to-tre undtagelser ikke kan se hvilke Gjellerup-titler en forlægger siden hen (og hvornår) har ment kunne fange et nyt publikum. Tilsvarende er oversættelser til fremmede sprog ikke medtaget i bibliografien – fx ikke den s.366 nævnte engelske version af *Pilgrimmen Kamanita* (dansk 1906, engelsk 1912), der ifølge professor Søren Egerod (Weekendavisen 2. jan. 1981) længe hævdede sig i Siam/Thailand og havde banet vejen for at bogen nu på thai var gymnasiepensum i Thailand et par menneskealdre efter forfatterens død. (Forklaring: det er en Buddha-roman.)

Dette er den sidste fjerdedel af Nybos bog, og måske den mest fortjenstfulde. De første tre fjerdedele er en litteraturhistorisk Gjellerup-biografi, idet epokerne i forfatterens liv danner ramme om analyse af udvalgte værker, der igen perspektiveres ind i idé- og stilhistoriske sammenhænge. Heri ligger at den første halvdel af livs- og forfatterskabs-forløbet, der især relaterer sig til det danske moderne gennembrud (måske lige så meget til fætter Harald Høffding som til guru Georg Brandes?), for en dansk læser er gammelkendte sager – modsat for den tyske adressat.

Et vendepunkt eller snarere en langtrukken omdrejning i Gjellerups liv blev hans forelskelse i en tyskfødt musikerfrue i København: Eugenia Bendix, f. Heusinger, som han forelskede sig i i sommeren 1881 og under adskillige trakasserier fik til at forlade sin mand (en fætter til Georg Brandes) i 1884. Efter at hun en periode boede med en datter hos Gjellerups plejeforældre på Falster, mødtes hun med sin bejler i *sine* forældres by, Dresden. Eugenia og Karl Gjellerup blev viet af sidstnævntes plejefar, den liberale og lærde pastor Johannes Fibiger, på Falster i 1887. Et ventetidsbryllup endnu mere kompliceret end Chr. Winthers med Julie Werlin, men vistnok med en mere langtidstilbedende hustru og en mindre tosset steddatter.

Det er selvsagt vanskeligt at underbygge formodninger om intime parforhold hundrede år senere. Nærv. anmelder føler sig ikke ret overbevist af en tese af Nybo (s.89, 136 og oftere til s.292), der navnlig baserer sig på et brev fra digteren fra Falster til Eugenia 15. juli 1884 – dvs. skrevet i belejningsperioden, hvor det kunne risikere at blive opsnappet, og siden trykt i *Karl Gjellerup, der Dichter und Denker* (II, s.107), dvs. under tilsyn af Eugenia, der var i live både før og længe efter sin digtermand, nemlig 1852-1940, over hvis noblesse hun sagtens har villet vogte. I dette brev giver Gjellerup et troubadouragtigt løfte om seksuel afholdenhed over for Eugenia, endogså i et kommende ægteskab *hvis* hun måtte ønske det. Nybo mener nu at denne forsikring kan have haft langtidsgyldighed også efter ægteskabsindgåelsen og have været et tungt valg af Gjellerup med mange konsekvenser for hans digtning såvel i 1880'erne som senere.

Det er ganske vist rigtigt at mange *plots* i Gjellerup-værker stiller helten (som i *Germanernes Lærling* 1882 eller *Møllen* 1896) mellem en lysten (underklas-

se) pige og en sød og eleveret kvinde, eller stiller heltinden (som i *Minna* 1889) mellem en boheme-pigejæger og en afholdenhedsdydig tilbeder; og det er sandt at forsagelsestanken er synlig hos Gjellerup både før og efter hans mest Schopenhauerdyrkende periode. Men det er lige så meget hele tidsalderens moralske optik og personskabeloner som selvbiografisk stof. Og digtning handler jo meget ofte om »Dreiecksbeziehungen«, rivalisering og forædrende, ikke-konsumeret kærlighed.

Nej, den betydeligste litterære følge af Gjellerups kærlighed til Eugenia, var at han fulgte hende til Dresden og ind i hendes sprog og fædreland. Gjellerup blev altså – aldrig 100%, men i betydeligt omfang – tysk forfatter.

Det er her Olaf C. Nybo udfolder sin interessanteste belysning af Gjellerup, idet han bl.a. følger op på tidligere småafhandlinger af Fritz Paul (i *Danske Studier* 1971) og Heinrich Anz (i et bidrag til kongres-antologien *Blickwinkel. Kulturelle Optik und interkulturelle Gegenstandskonstitution*, Düsseldorf 1994). I en tysk litteratur- og åndshistorisk kontekst falder den sene Gjellerup ganske anderledes på plads end i den danske. Det gælder allerede ved hans velkonstruerede roman *Møllen* 1896 med dens indlejring af symbolisme og parapsykologiske fænomener i en fedt Zolapræget miljø- og gyserhistorie. Og endnu mere har værkerne fra Gjellerups »indiske« periode mellem århundredskiftet og verdenskrigen tysk grobund: fra tyske indologer og religionsforskere næredes Gjellerups buddhisme, der også havde eller fik analogier i tysk digtning. Således saluterede den senere forfatter af *Siddhartha* (Berlin 1922), selveste Hermann Hesse, i en artikel i 1910 Gjellerups *Der Pilger Kamanita* (tysk 1907) som et smukt og dybsindigt værk (men reserverede sig over for dens *pot-boiler* af en efterfølger, romanen *Die Weltwanderer* (tysk og dansk 1910)). Lignende, men til dels andre aspekter af mystik, teosofi og eksotisme præger Gjellerups sidste værker fra verdenskrigens år. I alt dette finder Nybo en række karakteristika som er typiske for tysk-mellemeuropæisk litteratur før og efter århundredskiftet, en efter- og ofte anti-naturalistisk og eksotisk digtning der signaleres med betegnelser som *Fin-de-siècle* eller *Jugendstil*, og som har haft germanisternes og de nyere tyske litteraturhistorikers ivrige bevågenhed (fx Jost Hermand). Begrebet »Jugendstil« forekommer ganske vist, idet det overføres fra billed- og dekorationskunsten til sprog- og fiktionskunsten, at være lovlig flagrende og elastisk. (Er Strindberg efter ca. 1890 også »Jugendstil«? – for at nævne en samtidig figur som Gjellerup er dybt ubeslægtet med, men på hvem nogle af begrebets stoflige og stilistiske kendetæknere nok kan træffe.)

Men selvom begrebsdefinitionen kunne være skarpere, er der dog ingen tvivl om at her er en substans, og Nybo har stor fortjeneste af at dokumentere tilhørsforholdet af Gjellerups senere digtning hertil. Hans tidligere digtning kan vel i grove træk tilordnes: først halvfjerdserne, dernæst særlig Turgenjevølgen (inkl. danskerens bedste roman, *Minna* 1889), endelig den Wagnerinspirerede germansk-nordiske monumentalstil (tidligst og bedst i tragedien *Brynhild* 1884). Men Gjellerup var alle dage en litterær eklektiker, der spillede på flere instrumenter, og ligesom der er tråde fra fx *Brynhild* til det indiske legendestykke *Offerildene* (1903), og ligesom hans tidlige lyrik (bl.a. samlingen *Rødtjørn* 1881) er en interessant blanding af avantgarde og romantisk tradition, og mange skuespil omkring 1890 snart afspejler Schiller, snart Wagner og snart en art modsat Otto

Benzon, så er der også en fed ingrediens af mere eller mindre kulørt (angelsaksisk) underholdningsroman i hans buddhistiske og teosofiske romaner.

Af Gjellerups ca. halvthundrede skønlitterære publikationer udtager Nybo et dusin til analyse som repræsentative i de successive livs- og forfatterkabsafsnit. Det bliver i høj grad de (engang) kendteste romaner, og meget taler for den udvælgelse Nybo har gjort, i og med at han sigter på en overskuelig og overkommelig fremstilling for moderne læsere, der ikke eller næsten ikke kender Gjellerup på forhånd – og som helst læser romaner. Helt retfærdigt over for forfatter-skabet er dette nu ikke. Her udelades det meste af Gjellerups dramatik og hans kortere fiktion, hvori hans konstruktive evne måske får de heldigste gennemførelser. Han skrev, som han undertiden ærligt sagde, sin romaner for at tjene penge; og han fyldte dem til dels op med ganske uensartede ingredienser – således med først en pikaresk historie, derpå en tårepersende *love story* lagt i ramme af den smukke, legendariske Buddha-historie i *Pilgrimmen Kamanita*; hans romanpersoner er gerne flade populære skabeloner. Også hans stil er, særlig i hans første periode, uheldigt heterogen, trods den citat- og fraserige fernis hvormed den er overtrukket. Gjellerups lyrik er nok mere amatøragtig, men dels er – som antydnet – ikke enhver professionalismisme litterært værdifuld, dels har hans metriske og stilistiske eksperimenter undertiden noget pioneragtigt. Men også inden for de af Nybo foretrukne genrer kan man problematisere hans udvalg: Er *Rudolph Stens Landpraksis* (1913) ikke den bedste og menneskeligste af hans sene bøger? Men bevares, den har dansk (sydsjællandsk-falstersk) sceneri og passer dermed ikke i eksotisme-Jugendstil-billedet.

De tekstanalyser som Nybo underkaster de udvalgte værker, er ikke raffinerede, ønsker måske heller ikke at være det. Han følger en vis mekanisk skabelon. Han genfortæller handlingen og karakteriserer derefter stof, tematik og stil. Stoffet kan være relateret til digterens biografi eller læsning m.v. Tematikken er ofte primitivt betragtet (rivaliseringsmotiv o.lign.), og stilundersøgelsen kan reducere sig til udvendig retorisk greb eller opremsning af ord fra semantiske (fx eksotisme) felter. Da ikke mindst stilkarakteristikken er grundlag for de centrale åndshistoriske bestemmelser, betegner analysernes relative banalitet en svaghed i Nybos arbejde.

En anden art af mangler kan man derimod næppe bebrejde Nybo. Jeg tænker på den sparsomme inddragelse af *andre* litterære kontekster end Brandes'erne og tyskerne, og på Gjellerups *virkningshistorie*. Nybo har først måttet koncentrere fremstillingen om sit hovedærinde; andre(s) interesser har måttet vente. Så de flg. propos'er og desiderata fra anmelderens side tager mere sigte på hvad en fjerde og femte Gjellerup-monografi eller gerne mindre mindre afhandlinger kunne tage op.

En ting er således Gjellerups relation til hans lidt ældre kollega og ven Holger Drachmann. Der er allerede noget pudsigt ved at den udpræget intellektuelle Gjellerup, der stræbte efter at være digter (med tvivlsomme resultater), blev særlig forbundet med den eksuberant digteriske Drachmann, der ofte (og oftest uheldigt) ønskede at spille en rolle som idémæssig vejviser og national profet. Forbindelsen begyndte allerede ved Gjellerups debutbog *En Idealist* (1878), som Drachmann reagerede på i et spontant og hjerteligt (og bedreviddende) brev. De to mænd brød næsten samtidigt – nb. Drachmann først – med fornærmende, antise-mitiske erklæringer op fra den Brandesianske lejr, hvad der betød et klart digte-

risk opsving for Gjellerup, men ikke for Drachmann. De kastede sig nogenlunde samtidigt over dramatik, både monumental-eksotisk og hjemlig-moderne: Drachmann med delvis succes, Gjellerup uden. Deres veje skiltes, da Gjellerup-parret holdt med fru Emmy Drachmann og hjalp hende dengang Holger løb efter syngepigen Edith; Karl og Eugenia Gjellerup sikrede bl.a. Emmy husly i Dresden. Men Karl Gjellerup kunne aldrig helt slippe Holger Drachmann, der i forskellig forklædning spøger i hans forfatterskab i hvert fald fra 1890 (fortællingen *Ti Kroner* i samlingen af samme navn) og helt til en posthumt udgivet Venedigdigtning.

Drachmann var jo ligesom Eugenias første mand kendt som en skørtejæger og var for Gjellerup fra starten forbundet med Byron: Drachmann gendigtede første del af Byrons *Don Juan* i begyndelsen af bekendtskabet. Byron var Gjellerups yndlingsfigur og en af hans yndlingsdigtere fra Georg Brandes' *Naturalismen i England* (1875). Den flirtende vovehals er ikke en ubetinget skurk i Gjellerups fiktion. Endnu den engelsk-koloniale Sir Edmund Trevelyan i romanen *Verdensvandrerne* (1910) er en sådan figur – en slags Byronplagiat og en ven af den afdøde Byron i romanen ligesom hans tæt aftegnede model var det i virkeligheden: Edward John Trelawney (1792-1881). Der er mere engelsk i Gjellerup end man måske vil tænke – således også desmerdyret Garuda i den nævnte roman, der er lige efter Rikki-Tikki-Tavi i Kiplings *Jungle Book* (1894-95). Og den stedse demonstrativt »britiske« læge Rasmus Brix med hans engelsksprogede fraser og bon-mot'er i romanen *Rudolph Stens Landpraksis* (1913) er en stereotyp, om ikke direkte fra Dickens, så fra senere engelsk populærfiktion.

Det andet emne her skal berøres, er Gjellerups virkning og ry. Det får en speciel belysning af Nybo i et grundigt kapitel om Det Svenske Akademis langvarige machinationer og betænkninger frem til den halve Nobelpris til Gjellerup i 1917. Gjellerup, der ellers ikke savnede selvbeundring, tog tilsyneladende disse mere roligt end mangen hjemlig kollega fra Holger Drachmann til Ole Sarvig tog *deres* bekymringer angående prismuligheden; men han var da glad for prisen og for pengene, da det endelig skete. Og har han i virkeligheden været helt desinteresseret da marathnløbet startede omkring 1912? Blandt de danske forslagsstillere af hans kandidatur bemærker man i hvert fald hans berømte fætter Høffding og hans onkel Edvard Holm (historiker), professorer ved Københavns Universitet. Blandt de øvrige anbefalere var Vilh. Andersen, hvis afsnit i *Illustreret dansk Litteraturhistorie, IV* (1925) s.376-93 for øvrigt stadig står som den bedste behandling af Gjellerup der eksisterer; den mangler ikke indskrænkende bedømmelser – Andersen var i mellemtiden, altså efter 1912, blevet Pontoppidans mand. Dertil kommer et andet forhold: Når Gjellerups navn kunne sige dem noget i Akademiet, var det måske mindre via hans tyske position, i hvert fald indtil denne under verdenskrigen sikkert har været en art klandestin fortjeneste i flere Akademimedlemmers øjne. Men Gjellerup – og Drachmann: de to der brød løs af den snævre realisme og vovede storslået og farverig og stemningsrig digtning i 1880'erne – havde vundet speciel opmærksomhed hos nogle unge digtere i vort naboland der var på vej mod det glansfulde svenske 90-tal, ikke mindst Verner von Heidenstam, der kom til at stå stærkt i Akademiet.

Iblandt de *danske* 1890'er-digtere havde Gjellerup næppe meget at gøre; det er Nybos fortjeneste at have vist at Gjellerup falder langt bedre til rette blandt peri-

odens tyske forfattere. Var Jørgensen og Claussen og (især) de øvrige herhjemme alligevel for provinsielt danske – eller gik de efter franske impulser, som Gjellerup nok kendte, men ikke brød sig om? I et langt og vigtigt brev fra Hellerup 28. aug. 1891 til den tyske tidsskiftredaktør Julius Rodenberg taler han om den skadelige indflydelse i Danmark af »eine Französisierung, welche immer das Niveau senkte von Flaubert hinunter zum Huismann«, som han dog altså ikke kan stave til (brevet et offentliggjort af Klaus Bohnen i *Scandinavica* XIX/2, East Anglia, Nov. 1980: se s. 203).

Medens teosofi, buddhisme og hinduisme påkaldte sig megen interesse i udlandet (fx buddhismen hos den betydelige amerikanske litteraturkritiker Irving Babbitt – jf. også slutningen af hans elev T.S. Eliots digt *The Waste Land* fra 1922), så var østerlandske tænke- og trosbevægelser næppe meget på tapetet i Danmark uden for lærde kredse (Edvard Lehmann).

Men skulle Gjellerup så ikke have vundet fornyet interesse herhjemme under 1920'ernes postyr med livsanskuelsesdebat m.v.? Faktisk udsendtes et optryk af *Pilgrimmen Kamanita* i 1928, men måske må det snarere ses som et epifænomen til debatten. Et par år tidligere, i 1925, havde digteren Valdemar Rørdam udgivet et meget smukt poetisk læsedrama *Buddha. Lykkens Yndling*; Rørdams umiddelbare inspiration stammer dog ikke fra Gjellerup, men fra hans egen rejse i Sydøstasien. For øvrigt kan Gjellerups *vers* godt engang have været en art relæ mellem Swinburnes tidligere og Rørdams efterfølgende tungere og lødigere metriske kunst. Rørdam besøgte Gjellerup i Dresden 1910 og ydede ham en varm hyldest, så at emigranten igen en stund kom til at føle sig som dansk digter.

Men det var den uheldige mand jo kun halvt. Han var, som Nybo rigtigt formulerer det, en litterær grænsegænger, og politisk identificerede han sig under verdenskrigen helt med Tyskland. Alligevel forbliver han ikke blot en udvandret forfatter, men en smagshistorisk interessant (næppe så meget æstetisk betydningsfuld) skikkelse i dansk og europæisk åndsliv på begge sider af århundredskiftet – og på begge sider af Kongeåen.

Lars Peter Rømhild